

Recensioner

Allmän idé- och lärdoms historia

Margareta Björkman, *Catharina Ahlgren: Ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis, 2006. 512 s. Pris 338 kr inb. ISBN 91-7353-049-2.

Som ensamstående mor med fyra barn präglades Catharina Ahlgrens levnadsöde i 1700-talets Sverige av ekonomisk otrygghet och en socialt osäker ställning. Men Ahlgren präglade också själv sitt liv i hög grad genom sin företagsamhet. Som en av de allra första journalistiskt aktiva kvinnorna i Sverige var hon flitigt verksam som översättare, skribent och utgivare av kvinnotidskrifter. Dessa intressanta tidiga publicistiska insatser, utförda av en för forskningen relativt anonym kvinna, har nu för första gången grundligt utretts av litteraturhistorikern Margareta Björkman. Björkman har utifrån såväl idéhistoriska som press- och litteraturhistoriska perspektiv kartlagt och analyserat Ahlgrens liv och verk, hennes livsvillkor och möjliga drivkrafter.

Catharina Ahlgren, född 1734, framlevde sina första år på Sjöbacka säteri i Östergötland. Troligtvis fick hon tillgång till undervisning genom brödernas informator, men hennes bildningsgång i detalj är höljdd i dunkel. I offentligheten framträder Ahlgren för första gången 1764 då hon med ett stycke tillfällesdiktning på franska begär sin litterära debut i samband med uppvaktningen av drottning Lovisa Ulrika på hennes födelsedag. Syftet var troligen, i enlighet med tidens förhärskande mecenatsystem, att utbe sig om framtida beskydd. Björkman betecknar Ahlgren, som tillhörde den ofrälse delen av högreståndsskiktet, som en del av en uppåtstigande medelklass. Tillfällesdiktningen, eller hovet, där Ahlgren under en tid var anställd, skulle dock inte komma att bli Ahlgrens främsta verksamhet eller scen.

Med början år 1772 publicerade Ahlgren under pseudonymen Adelaide essäistiskt hållna brev i tidskriften *Brefwäxling emellan två ämne fruntimmer*. Ahlgren var dock inte först med en kvinnligt inriktad tidskrift; kvinnor utgjorde vid tiden en publik med växande relevans, och ett flertal kvinnotidskrifter fanns redan eller var på väg ut på marknaden. Nämnas kan exempelvis *Fruentimmers nöjen* och *Fruentim-*

mers-Tidningar vilka startades samma år som Ahlgrens tidskrift. *Brefwäxlingen* är dock den enda så kallade fruntimmerstidningen där en kvinnlig producent säkert har identifierats. Björkman tillägger, angående *Brefwäxlingens* tänkta publik, att Ahlgren själv hade ambitioner att gå utanför kvinnorummet och nå en läsekrets av både ”läsare och läsarinor”. Det finns enligt Björkman skäl att snarare beteckna Ahlgrens publikation som essätidskrift.

Breven, som ägnas ett stort utrymme av Björkman, kretsar kring vänskap, kärlek, äktenskap, rojalism och religion. För Ahlgren, som själv genomgått en skilsmässa från löjtnanten Bengt Ekerman, var möjligen frågan om äktenskap särskilt brännande. Vänskap och intellektuell ömsesidighet betonades av Adelaide på bekostnad av romantisk passion. Som Björkman påpekar var relationsteman vanliga i kvinnopressen vilken oftast utgick från den privata upplevelsezonen (och samtidigt därmed förvandlade en privat diskurs till offentlig). Men, understryker Björkman, Catharina Ahlgrens tidskrift belyser inte enbart den privata sfären. Istället överskrider Adelaide genom diskussioner av teman som religion, rojalism och allmänmoraliska frågor ”de genusrelaterade gränser som ville sätta totalt likhetstecken mellan kvinnligt och privat”.

Catharina Ahlgren stod också med stor sannolikhet bakom en veckotidskrift i Åbo, *Om konsten att rätt behaga*, vilken utkom under 1782 och har uppmärksammats som den första tidskriften på finländskt område. Trots sina ansträngningar nådde dock inte Ahlgren fram till erkännande och etablering som skribent på samma sätt som tidigare Hedvig Charlotta Nordenskiöld (med vilken Ahlgren under en tid hade brevkontakt). Björkman söker förklaringen i Ahlgrens ensamma ställning och brist på fungerande nätverk. Det är okänt när Catharina Ahlgren dog.

Inledningsvis uppmärksammar Margareta Björkman läsaren på bitvisa besvärliga luckor i det biografiska materialet och den stora utmaningen i att försöka att locka fram Ahlgren ur ”historiens mörker”. Recensenten anser utmaningen vara väl antagen av Björkman som skapat en vederhäftig och vältecknad

helhetsbild grundad i ett trots allt omfattande empiriskt material. Björkman har med sin studie över Catharina Ahlgren och hennes publicistiska verksamhet genomfört en solid forskningsinsats vilken otvetydigt har både kartlagt och fördjupat ett fascinerande 1700-talsöde på ett för läsaren tillgängligt sätt.

Jenny Alwall

Hans Bolling, *Sin egen hälsas smed: Idéer, initiativ och organisationer inom svensk motionsidrott 1945–1981*. Acta universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in history 81, 2005. 342 s. ISBN 91-85445-10-X

RF, eller Riksidrottsförbundet, utgör fokus i historikern Hans Bollings doktorsavhandling, vilken söker svara på frågan: hur kommer det sig att nästan all frivilligt organiserad svensk idrott samlades inom en och samma organisation? RF har varit, och är fortfarande, den organisation som samlar hela Sveriges idrottsföreningar under sig. Bollings avhandling handlar dock inte om RF, utan snarare om den svenska motionsidrotten och dess villkor.

Avhandlingen ställer dock RF i fokus, men kan snarast beskrivas som en undersökning av relationen mellan den svenska motionsidrottens rörelser å ena sidan och RF å den andra. RF har som paraplyorganisation för den svenska idrottsrörelsen spelat en viktig roll för svensk idrott överlag, dock har en rad andra organisationer och initiativ riktat in sig på motionsidrott och motion mer specifikt. En av Bollings viktigaste utgångspunkter är att det stått en kamp om kontrollen över den frivilligt organiserade motionsidrotten i Sverige. Denna kamp har utkämpats under en period då motionsidrotten gått från att ha varit en tämligen perifer företeelse till att bli en del i ett större folkhälsoprojekt.

I avhandlingen studeras hur kampen om motionsidrotten förts, på vilka arenor, med vilka deltagare och med vilka resultat. Startåret för Bollings avhandling är 1945, det år då Svenska Korporationsförbundet (Korpen) bildades och Svenska Gymnastikförbundet i samarbete med Sveriges Läkareförbund genomförde en kampanj för att förbättra folkhälsan. Avhandlingens slutår, 1981, markerar slutet på folkhemseran i ekonomiskt, och kanske också ideologiskt avseende. Upplägget är tämligen brett, både beträffande tematik och källmaterial. De källor som studerats utgörs dels

av protokoll och andra dokument idrottsrörelsen lämnat efter sig, dels av dags- och kvällspress, TV-program samt material från försäkringsbolag och andra aktörer som verkat inom och för motionsidrotten. Dispositions-mässigt är Bollings avhandling tematiskt upp-lagd, olika aspekter av motion och idrott diskuteras i separata kapitel.

Det breda upplägget har både förtjänster och problematiska sidor. Förtjänstfull är den helhetsbild Bolling förmedlar: motionsidrotten kopplas till samhälleliga och ideologiska strömningar vilket gör avhandlingen intressant också för en läsare vars intresse för just motionsidrott är begränsat. Motionsidrotten som företeelse betraktas i sitt sammanhang, som en del i debatten kring folkets och landets hälsa och framtid. Tydligt blir detta i kapitlen 4, 6 och 7, där pressen, försäkringsbolagen och det nya mediet TV lyfts fram som aktörer på motionsidrottens fält. Sveriges Radios initiativ, kallat Träna med TV, blev en succé, åtminstone från pressens håll betraktat. Generellt tycks pressen ha varit välvilligt inställd till programmet. Sannolikt beror detta till del på det förhållande Bolling talar om i termer av "rundgång", nämligen den enighet kring problemets karaktär som fanns mellan press och TV. I de båda medierna fördes kontinuerliga diskussioner kring befolkningens försämrade hälsa samt vikten av att varje individ tog ett eget ansvar för att förbättra den. Bolling tydliggör här hur idéer kring plikt, ansvar och samhälle kom att präglade också diskussionen kring motion under efterkrigstiden.

Dock kan det tyckas en smula underligt att de ovan nämnda aktörerna tillmätts så stor betydelse att de tillägnas varsitt eget kapitel, då Korpförbundet, som länge var landets största organisation av just motionsidrott, inte figurerar självständigt i avhandlingen. Korpförbundet diskuteras förvisso genomgående, men då i relation till andra snarare än som en aktör i egen rätt. Först i kapitel 9 spelar Korpförbundet huvudrollen, och då med anledning av anslutningen till RF efter trettio års strid förbunden emellan. Relationen mellan RF och Korpförbundet utgör en röd tråd i avhandlingen, vilket inte är förvånande då dessa två organisationer förefaller ha representerat olika syn på motionsidrottens karaktär. RF har i hög grad varit tävlingsidrottens förbund, Korpförbundet har förespråkats en idrottsutövning med välbefinnande snarare än resultat som mål. Den kamp Bolling beskriver mellan

förbunden har stått kring definition och organisation av motionsidrotten. RF, som genomgående hävdade att dess förbund sysslat med just motionsidrott, har ändå enligt Bolling inte lyckats kontrollera denna aktivitet. Korpförbundet, som å sin sida kritiserat det man uppfattat som en alltför resultatnriktad idrott hos RF, kom ändå att ansluta sig till RF i juni 1976. Att anslutningen var ett resultat av påtryckningar från statligt håll gör inte förhållandet mindre intrikat. Bolling beskriver turerna mellan förbunden väl, faktiskt så väl att Korpförbundet och RF i egen rätt hade kunnat utgöra undersökningsobjekt för avhandlingen. Då Bolling har ambitionen att studera händelseutvecklingen i sin helhet, alltså som ett problem som rör både makten att definiera problemet och den organisatoriska lösningen på detsamma, hade uppgiften varit diger redan med två aktörer i fokus. Då dessutom andra aktörer tilläts ta plats i undersökningen förlorar den delvis i djup, och flera intressanta aspekter på problemet, kampen om motionsidrotten, avhandlas väl kort. Det breda anslaget och det faktum att många aktörer vägs in innebär dock att Bollings avhandling får karaktären av viktig grundforskning. *Sin egen hälsas smed* blir en utmärkt källa att ösa ur för idrottsforskare, men också för en stor grupp läsare och forskare som intresserar sig för den svenska efterkrigstiden.

Maria Björk

Mohammad Fazlhashemi, *Occidentalism: Idéer om väst och modernitet bland muslimska tänkare*. Lund: Studentlitteratur, 2005. 154 s. Pris 237 kr häftad ISBN 91-44-04386-4.

Fazlhashemi har skrivit en lättillgänglig och intressant studie om muslimska perspektiv på västvärlden. Efter en historisk överblick fokuserar han på liberala och modernistiska tolkningar vilket han motiverar med att främst islamism och neo-islamism tidigare har uppmärksammats. Avsikten är att vidga perspektivet och visa heterogeniteten. Tonvikten är främst tänkare som skriver på persiska och befinner sig inom en shiitisk tradition även om några sunnitiska och arabisktalande tänkare också presenteras.

Trots många historiska möten visar Fazlhashemi att det muslimska intresset för Europa länge var vagt. Med ökade kontakter blev

bilden av Europa först positiv och upplysningsideal började spridas. Två modeller presenteras. Assimileringsmodellen innebar en uppdelning av världen i centrum och periferi och får i boken representeras av främst modernister och sekulära shiiter som menade att utveckling innebar assimilering med Europa och vissa ansåg t.o.m. att detta borde innebära avislamisering. Många tycks ha bedrivit en sekulariseringskampanj vars resultat blev alienation och identitetskris. Integrationsmodellen innebar ett förespråkande av integration av ”den europeiska modellen” i en islamisk kontext. Här nämns även några sunnitiska tänkare som var motståndare mot kolonialism som baserade sig på islam men som samtidigt var öppna för reformer med hjälp av europeiska tankegångar. Under en period var således Europa ett ideal för många reformister men det skulle komma att ändras. Modernisering sågs som något positivt, men samtidigt påtalades behovet att bevara sin identitet och assimileringssmodellen förkastades. Här handlade det om att rena den islamiska kulturen och avlägsna allt med ett icke-islamiskt ursprung men även blind tillit till islamiska traditioner. Denna tendens växte sig starkare längre in på 1900-talet.

Occidentalism, synen på väst, har många likheter med orientalism vilket blir tydligt i vissa dikotomiska synsätt, som t.ex. en absolut skillnad mellan ”oss” och ”dem” och en statisk bild av ”den andre”. En annan likhet är att ”den andre” ses som en fara. Sett ur ett maktperspektiv är occidentalism den oförrättades perspektiv – den utan makt. Occidentalism definieras som ett perspektiv där modernisering uppfattas utgöra ett hot. Vissa förespråkar en lösning som innebär att återgå till det som uppfattas vara autentiskt. Då man inte kan kontrollera ”den andre” undviker man denne. I ett kapitel diskuteras islamism som att företräda en sådan aggressiv occidentalism. Islamism växte fram som en motkultur med betoning på att bevara islams värderingar inför ett västligt hegemoniskt hot. Den beskrivs som ett försök att islamisera moderniteten. I Fazlhashemis perspektiv är detta projekt misslyckat och har lett till att bl.a. transnationell ”neo-islamism” växt fram med terrorism som främsta vapen och en ytterst konservativ (wahhabitisk) tolkning av islam liksom en rabiat occidentalistisk attityd. En annan tolkning, ”post-islamism”, har en kritisk attityd till islamisternas världsbild, deras anspråk på en absolut sanning och oförmåga att följa med

i samhällets utveckling. De presenteras som en islamisk modernism som talar om vikten av en positiv men kritisk hållning till väst. Här visas innovativa exempel på hur västliga metoder för textkritik använts även på Koranen.

Fazlhashemi talar om ett tankekollektiv som han menar är på tillväxt, en ”lärdas republik”, med tänkare som varken accepterar islamism eller traditionella (konservativa) tolkningar. Utan att några exempel ges hävdas att många muslimer i väst bedriver denna metodik. Politiska attityder diskuteras också där många förespråkar en slags demokrati men argumenten skiljer sig jämfört med tidigare förespråkare som försökte finna sina argument *inom* den muslimska traditionen. Modernisterna gör en tydlig uppdelning mellan det offentliga, där modernitet och islam bedrivs denna metodik, väglett av en liberal islamtolkning. Resultatet blir en privatisering och individualisering av religionen. I vissa fall leder det till vad många skulle betrakta som avsakralisering. Det handlar dock inte om avislamisering utan snarare om en anpassning av religion till dagens klimat där religiös pluralisering snarare än sekularisering råder. Detta kan, enligt Fazlhashemi, tolkas som en strategi att säkra islams överlevnad. Istället för att marginaliseras bidrar dessa nytolkare till integration i ett samhälle som blir mer och mer rationaliserat. En islamisk modernitet blir uppfattad som en lokal tolkning och anpassning av modernitetens globala normer och inte en assimilering med en annan modell. Det som tidigare i boken beskrivits som ett sätt att ”islamisera modernitet” blir nu omvänt så att islam tolkas modernt, eller, som man skulle kunna uttrycka det, *en pragmatisk modernisering av islam*.

Överlag presenterar boken många muslimska perspektiv på modernitet, men dock framförallt shiitiska. Önskvärt vore att fler sunnitiska röster lyfts fram för att ytterligare visa mångfalden av tolkningar. Boken kan också ge det missvisande intrycket att denna de ”lärdas republik” som förespråkar islams modernisering har en framträdande position idag trots att det poängteras att det omfattas av ”en liten elit som går mot strömmen”.

Susanne Olsson

Constance M. Furey, *Erasmus, Contarini, and the Religious Republic of Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. xiii+255 s. Pris 45 pund inb. ISBN 0-521-84987-X.

Som framgår av personnamnen i titeln – Erasmus och Contarini – handlar det i Fureys bok om den rörelse som brukar kallas för humanismen, närmare bestämt renässansens humanism. Det har ju inte varit ovanligt att i den rörelsen, liksom i renässansen över huvud taget, se uppbrottet från medeltiden med dess förmenta ofrihet och auktoritetstro och inledningen till den nya tiden med dess individualism, fria tänkande och slutliga sekularisering. Men inte minst en lång rad av amerikanska forskare, t.ex. Charles Trinkaus, har under de senaste decennierna lyft fram och studerat den livaktiga, katolskt troende humanismen alltifrån 1300-talet och fram till 1500-talet. Den humanism som visserligen kunde vara nog så kritisk mot de medeltida och samtida universitetsskolastikernas sätt att bedriva filosofi och teologi, men som därmed inte bröt upp från den katolska tron utan snarare sökte en anknytning till den äldre monastiska, av retoriken och grammatiken behärskade, traditionens sätt att tala om den tron. Constance Furey har i sin här anmälda bok valt att behandla ett urval välkända katolska humanister från 1500-talet, bl.a. Erasmus av Rotterdam och Thomas More, men också några hos oss mindre kända, som sedermera kardinalen Gasparo Contarini, den i Italien skolade ärkebiskopen av Canterbury, Reginald Pole, Thomas Mores dotter Margaret Roper och den italienska poeten Vittoria Colonna, hon som var Michelangelos förtrogna.

Det tema som behandlas är den synnerligen informella ”religiösa gemenskap av lärda” som de nämnda personerna, plus flera andra, utgjorde, och närmare bestämt dessa humanisters syn på förhållandet mellan intellektuell lärdom och ett kyrkligt präglad fromhetsliv. Men även om det hos de behandlade katolska humanisterna sålunda fanns en aldrig ifrågasatt kontinuitet med den klassiska katolska tron och dess fromhetsövningar, fanns det ändå i deras ”religiösa republik” en ny och ovanligt kraftigt betoning av det lärda studiets betydelse för fromhetslivet, liksom av betydelsen av de lärda samtal vänner emellan som gjorde deras gemenskap till ett ganska elitistiskt sällskap. Ett karakteristiskt uttryck bland

många för detta är hur Pole sedermera betraktade Mores och biskopen John Fishers martyrdöd år 1535. Detta helgades, menade han, minst lika mycket genom deras lärdom som genom deras martyrdöd. Det är, framhäver han, sanningen och styrkan i den tro som ledde till deras död som gör dem till efterföljansvärda vittnen, till "levande böcker" för eftervärldens gudssökare.

Bokens fem kapitel har helt visst vart och ett sin särskilda betoning, men kritiskt måste ändå sägas att frågeställningarna i dem inte är vare sig särskilt tydligt artikulera eller genomförda med någon klart skönjbar problemcentrering eller tankemässig *ductus*. Snarare är det fråga om en främst psykologisk tolkning av några av de behandlade humanisternas viktigaste verk (vilka i brödtextern alltid citeras i engelsk översättning). På det sättet får läsaren en ganska god uppfattning av den typ av lärdom det här är fråga om och om den tematik som behärskar dessa humanisters tänkande, men det blir däremot knappast klart vari det specifika hos dem – som enskilda eller som grupp – egentligen består i förhållande till annan litteratur och annat tänkande i förfluten tid eller i samtiden. Därtill kommer att författaren själv (liksom möjligen också recensenten) smitats av den mycket komplicerade litterära stil och syntax som präglar hennes källor, något som inte är gynnsamt för de läsare idag som är mindre förtrogna med renässanshumanisternas språk och satsbyggnad. Dock kan de övertygas om att det verkligen är berättigt att, som författaren gör, tala om en i sitt tänkande väl sammanhållen grupp av katolska intellektuella, dem som vi på våra breddgrader så lätt tappar bort till förmån för Luther och de andra reformatorer som var deras samtida. Men till den katolska gruppen hörde förvisso många flera än de som här behandlas; i framställningen skyntar helt kort sådana som biskopen John Fisher och bibelteologen John Colet. En omfattande bibliografi gör det möjligt för de intresserade att gå vidare med studiet av såväl redan välkända som mindre kända humanister under 1500-talets första hälft.

Alf Härdelin

Alfred J. Gabay, *The covert Enlightenment: Eighteenth-century counterculture and its aftermath*. West Chester: Swedenborg Foundation Publishers, 2005. xvii+284 s. Pris 19,95 doll. hft. ISBN 0-87785-314-2.

Den hemlighetsfulla upplysningen är ämnet för den i Australien verksamme historiker och religionsforskaren Alfred J. Gabay. Sida vid sida med den förnuftsstroende upplysningen fanns det "hemliga" eller "mystiska" strömningar som försökte ge nya, alternativa perspektiv på själen och det mänskliga medvetandet. Närmare bestämt gäller det de märkliga underströmmar av ockultism, spiritism, animal magnetism, kiliasm, frimureri med mera, som blomstrade mitt under upplysningens rationalistiska och framstegstroende tidevarv. Den mystiska upplysningen, hävdar Gabay, är ett försök till ett närmande mellan empiriska kunskapsvägar och teologiska verklighetstolkningar. Greppet är inte helt nytt. Gabay är för sin analys i hög grad beroende av Clarke Garrett, *Respectable folly: Millenarians and the French Revolution in France and England* (1975), och Robert Darnton, *Mesmerism and the end of the Enlightenment in France* (1970). Men Martin Lamms, *Upplysningstidens romantik* (1918–1920), är han förstas ovetande om.

Särskilt vill Gabay lyfta fram Emanuel Swedenborgs betydelse som inspirationskälla för spiritister, frimurare och andra. I centrum är hans upptäckt av en hinsides andevärld och hans hävdande att den yttersta domen redan hade fallit, nämligen 1757. Det var Swedenborg som andeskådare, hans lära om livet efter detta, läran om de andliga och himmelska världarna, som fick det största inflytandet, inte Swedenborgs teologiska doktriner. Om Swedenborg har han egentligen inget nytt att säga. Sakligt kan man inte invända så mycket, mer än mot den tidvis ytliga framställningen. Här förlitar han sig till stor del på den av Erland J. Brock redigerade jubileumsskriften *Swedenborg and his influence* (1988), och för swedenborgianismen utgör Marguerite Beck Blocks *The New Church in the new world* (1984) boken han öser ur.

Ett andra huvudspår i den hemliga upplysningen är Franz Anton Mesmer och den animala magnetismen som åren före franska revolutionen skapade rabalder i Paris. Mesmer framförde tanken på en universell vätska som han trodde kunde bota de flesta sjukdomar,

men här ingår också somnambuliska, sömngångar-fenomen, hypnotisk sömn och andra paranormala fenomen. Mesmer själv var en sorts "animal magnet". En tredje person, som också får sitt eget kapitel, är Mesmers efterföljare, Marquis de Puységur. Gabay tar även upp swedenborgaren Carl Göran Silfverhielms brev från juni 1787 till *Société des Amis Réunis* i Strasbourg och andra "magnetiska sällskap". Detta skedde på Exegetisk-Filantropiska Sällskapets vägnar, det sällskap som hade bildats året dessförinnan i Stockholm av swedenborgarna Carl Fredrik Nordenskjöld och Carl Bernhard Wadström för utgivandet av Swedenborgs skrifter på svenska, latin, franska och andra språk. Det är ett viktigt dokument som uppvisar ett försök till ett närmande mellan teologi och vetenskap. I en bilaga argumenterades för den animala magnetismens andliga ursprung, närmare bestämt var det en spiritistisk tolkning av magnetiska fenomen – magnetismens goda effekter uppstod genom visa och hjälpsamma andars inverkan. I själva verket hävdades det att mesmerismen och swedenborgianismen kompletterade varandra perfekt, och följaktligen föreslog man ett samarbete dem emellan. När det gäller förhållandet mellan mesmerism och swedenborgianism är Gabay starkt beroende av George Bush, orientalisterna, och dennes sedan länge utdaterade skrift, *Mesmer and Swedenborg* (1847).

Det sena 1700-talets hemliga upplysning leder Gabay sedan fram till kiliastiska, apokalyptiska och spiritistiska strömningar i 1800-talets England och Amerika, vidare om den animala magnetismens fortsatta öden och om nya "vetenskapliga" trender inom den magnetiska rörelsen, samt om Swedenborg och Nya Kyrkan i Amerika. Mesmer och Swedenborg var viktiga för utvecklandet av tankar om alternativa verkligheter i England och Nya världen. Till den hemliga upplysningen gav de betydande bidrag, såsom återskapandet av de gamles kunskap, kiliasmen och kontakten med en högre verklighet. Medan Swedenborg, hävdar Gabay, ledde till spiritistiska rörelser, ledde Mesmer till en ny dynamisk psykiatri, i förlängningen till Janet, Freud och andra i fråga om undermedvetna orsaker till mental ohälsa. *The covert enlightenment* fångar ett mycket intressant tema i det fördolda, för det mesta sakligt och balanserat. Dock kan man konstatera att Gabay nästan uteslutande förlitar sig på tidigare historiska undersökningar

och gör få djupdykningar i nytt material. Därför tenderar boken att bli ett omtugg av redan väl digererad kunskap. Man erfar en viss rundgång av fakta, en omrörning på ytan.

David Dunér

John Edward Toews, *Becoming historical: Cultural reformation and public memory in early nineteenth-century Berlin*. Cambridge University Press: Cambridge, 2004. xxiv + 466 s. Pris 48 pund inb. ISBN 0521836484.

Till de många omvandlingar som karaktäriserar det europeiska 1800-talet hör också historiseringen av den mänskliga världen. Historisk forskning och utvecklingsperspektiv kom att genomgå föreställningsvärden. Detta gäller akademierna och kulturen i stort. Även politiken blev i stigande grad historiserad, vilket inte minst seklets nationalistiska rörelser visar.

Toews studie handlar om ett mindre fenomen i denna tid av historisering. När Friedrich Wilhelm IV blev kung av Preussen år 1840 påbörjades omedelbart en kulturell reformation där historiska teman intog den centrala platsen. Det handlade om ett programmatiskt försök att omdefiniera det preussiska och tyska folkets identitet. Religiösa, etniska och politiska gemenskaper artikulerades utifrån historiska perspektiv. En rad av tidens ledande intellektuella enrollerades: Savigny, Ranke, Schelling och Jacob Grimm. Regeringen rekryterade också en rad arkitekter från Schinkelskolan och musiker, den mest kända var Medelssohn. Med rätta betonar Toews att denna historisk-kulturella reformväg bara var en episod, redan efter 1840-talets mitt avmattades den. **Trots detta tar han reformen som sin utgångspunkt:** "[it] does provide an illuminating focal point for an examination of the cultural and historical meaning of the principle itself, and especially for the complex relationship between the cultivation of historical consciousness, or historical mindedness, and the construction of personal and communal identities".

Det är ett vitt grepp Toews tar på ämnet, och han har flera olika fokuseringspunkter. I del ett behandlas programmets bakgrund och huvudlinjer. Här står kungen och hans rådgivare Christian Bunsen i centrum. Deras föreställningsvärldar och strävanden behandlas ingående. Även om skillnader och menings-

brytningar i politiska och filosofiska frågor fanns hade de en gemensam vision om en tysk kristen kultur som förenas av en gemensam historisk identitet. I del två behandlas historism i arkitektur och musik under första hälften av 1800-talet. Här finns en lång och givande analys av Schinkels verk och planer ur perspektivet av historisk identitet. Visserligen dog Schinkel samma år som det nya reformprogrammet sattes i verket, men hans elever sattes i ledningen för byggande och stadsplanering. Vad gäller musiken står Mendelssohn i centrum, vilket är naturligt eftersom han kallades till Berlin 1840. Toews behandlar uppkomsten av hans och andra kompositörers diskussioner om musiken roll i skapande av sedlig kultur utifrån tyska historiska perspektiv. I del tre behandlas Savigny, Ranke och Jakob Grimm, och deras respektive varianter på historiserande perspektiv samt deras vägar till politiskt konservatism och ökad uppslutning bakom Preussen.

Huvudresultatet av analysen är ett likartat mönster i alla dessa olika kulturella sfärer. Toews följer utvecklingen av de olika huvudpersonernas idéer och strävanden fram till och med 1840-talet. Sammantaget ger detta en fyllig och komplex bild av tidens frågor och förhållanden. Han visar hur en rad olika strävanden med delvis olika utgångspunkter kom att löpa samman i det kulturella reformprogrammet. Även vad gäller innehållet finns gemensamma drag. Toews spårar förändringar i den kulturella historismen under 1800-talets första hälft. Vid århundradets början dominerade "Romantic historicism", men denna kom att utsättas för kritik. Istället för det tidigare idékomplexet som kännetecknades av tron på en spontant och immanent utveckling av en nationell och sedlig kultur, betonades fram emot 1840-talet den avgörande roll transcendent grundvalar och politiskt medierade åtgärder spelade i utvecklingen. Inte minst politiska och sociala problem hade lett till en rad besvikelser. Istället för en mer naturgiven och jämlik vision av historisk utveckling framträdde nu tydliga patriarkala principer och en ökad betoning på mer traditionell kristen religion. Toews talar om ett förändrat grundperspektiv: från en betoning på historiskt konstituerad etnicitet till en betoning på historisk självkonstituering av det sedliga.

Själva reformprogrammet kom emellertid att mattas och upplösas under senare hälften av 1840-talet. Till en del hade detta att göra

med växande ideologiska och politiska problem. Nya mer radikala tänkesätt bröts mot äldre. Detta belyses väl av Toews effektfulla inramning av bokens tre huvuddelar. I prologen behandlas Schellings Berlinföreläsningar 1841 som tjänar som en filosofisk upptakt till det kulturella reformprogrammet. Det var också så Bunsens tänkt sig det hela när Schelling kallades till Berlin för att bekämpa "den hegelianska draksådden". I epilogen tematiserar Toews negationerna av denna filosofiska grundläggning av den kulturella historismen. I Kierkegaards och Marx tänkande radikaliseras och sprängs de äldre idealistiska ramarna: nya grunder formuleras, och politik och religion går skilda vägar.

Att denna bok sedan innehåller spänningar mellan både behandlingarna av de olika sfärerna, och mellan de övergripande temana och flera detaljerade analyser och referat är naturligt. Man kan tycka att materialet lite för ofta tar överhanden, men å andra sidan ger detta studien en fyllighet som onekligen belyser historiserandet i dess komplexitet och konkretion på det individuella planet. Man kan dock sätta ett frågetecken för Toews självdeklaration där hans säger att hans perspektiv har inspirerats av både Koselleck och Foucault. Det tycks mig finnas en avgörande skillnad mellan de senares begreppshistoriska och diskursanalytiska arbetssätt och Toews mer eller mindre traditionella idéhistoriska och ideologikritiska analyser. Därmed inte sagt att användningen av de förra skulle ha lett till en mer givande historisk analys.

Trots dessa invändningar måste det sägas att det är en fyllig och uppslagsrik studie – eller kanske studier vore bättre – som Toews har presterat. Trots att ämnet är formellt sett är litet så blir de idé- och kulturhistoriska utblickarna över 1800-talets första hälft både mycket omfattande och belysande.

Mats Persson

Ola Östin, *Myteposet: En studie i Viktor Rydbergs mytologiska forskningar under 1880-talet*. Visby: Books on Demand, 2005. 315 s. Pris 230 kr häftad. ISBN 91-631-8188-6.

Utgivningen av Ola Östins *Myteposet: En studie i Viktor Rydbergs mytologiska forskningar under 1880-talet* är en händelse väl värd att uppmärksamma inom den numera livaktiga Rydbergforskningen. Inte minst

därför att boken är något så unikt som den första utförliga studien någonsin av Viktor Rydbergs (1828–1895) mytologiska undersökningar på 1880-talet. Allt som tidigare publicerats är – med undantag av vad Warburg skriver i sin Rydbergbiografi, *Viktor Rydberg: En lefnadsteckning* (1900) – ett antal uppsatser. Östins arbete fyller därför en verklig lucka i Rydbergforskningen.

Myteposet är en omarbetad och utvidgad utgåva av Östins licentiatavhandling i litteraturhistoria, som lades fram 1969 vid Stockholms universitet. Författaren handlar föredömligt klokt när han på detta sätt räddar sin gedigna avhandling ur arkivets glömska. Det är annars ett tragiskt slöseri med forskarmöda med alla dessa gamla, ofta välgjorda licentiatavhandlingar som inte finns registrerade i några offentliga kataloger och därför inte når sina läsare. Inte ens sentida forskarkollegor är alla gånger medvetna om deras existens.

Generellt kan sägas att det är en läsvärd, välgjord och vederhäftig studie i Örjan Lindbergers anda, som Ola Östin har skrivit. Den bygger på ett omfattande källmaterial, inte minst i form av korrespondens, som tidigare inte beaktats av forskningen. Bokens främsta styrka ligger i empirin, i det grundligt och sakligt genomgångna källmaterialet. Stilistiskt sett är *Myteposet* välskriven och föredömligt klar, det är aldrig svårt att följa författarens tankegång. Ola Östin är väl insatt i det moderna forskningsläget och har gjort en grundlig genomarbetning av den tidigare licentiatavhandlingen.

Till sin karaktär är *Myteposet* framförallt lärdomshistorisk – och torde därför vara av speciellt intresse för *Lychnos* läsare – även om Östin själv är litteraturhistoriker. Den traditionella uppdelningen har ju annars varit att litteraturhistoriker arbetar med den sköna litteraturen och idé- och lärdomshistoriker med den lärda. Här kan Östin sägas bryta ny mark. Hans sätt att närma sig sitt ämne skiljer honom emellertid från flertalet idé- och lärdomshistoriker. Östin är i hög grad text- och källcentrerad, någon bredare bild av det omgivande samhället och dess idéströmningar får vi inte. Det är att beklaga, särskilt med tanke på att han skriver om en så samhällstillvänd författare som Rydberg.

I studien får vi följa Rydbergs mytologiska undersökningar från de första studierna av Völuspá under tidigt 1880-tal fram till utgivandet av det synnerligen omfångsrika verket

Undersökningar i germanisk mytologi (1886–1889). Det är fascinerande läsning att följa hur Rydberg alltmer uppslukas av sitt intresse för den nordiska och jämförande indoeuropeiska religionshistorien, samtidigt som hans vetenskapliga ambitioner att finna och formulera den heltäckande formeln växer. Under sitt arbete med källtexterna kommer Rydberg att utforma den så kallade eposteorin. Teorin innebär att de ursprungligen fristående myterna under neolitikum (den äldsta indoeuropeiska tiden, enligt Rydberg) ordnades till en episk kedja som löpte från skapelsen till Ragnarök och den därpå följande världsförnyelsen. Eposet var, ansåg Rydberg, kärnan i både den fornnordiska och den äldre indoeuropeiska mytologin.

Östin visar att det senaste seklet, intressant nog, har haft en mer positiv syn på Rydbergs insatser som religionshistoriker än hans egen samtid. Framförallt gäller detta från och med 1940-talet när den franske strukturalistiske mytforskaren Georges Dumézil bildar skola. Därmed blir den jämförande indoeuropeiska religionshistorien aktuell på ett sätt som den inte varit sedan Max Müllers dagar vid mitten av 1800-talet. Dumézils lärjungar kunde se Rydberg med sitt intresse för indoeuropeiska jämförelser som en föregångare till lärofadern. Det betydde emellertid inte att de förhöll sig helt okritiskt till Rydbergs undersökningar, som Östin påpekar kom ingen av dem att acceptera Rydbergs huvudtes, epostanken.

Östin ställer sig frågan om Rydbergs episka (re)konstruktion, som hävdats av tidigare forskare, *delvis* är ett alster av diktarens skapande fantasi. För de flesta som stiftat bekantskap med Rydbergs epostanke, exempelvis genom läsning av *Fädernas gudasaga*, blir nog det jakande svar som Östin kommer fram till inte någon överraskning. Östin ser året 1882 som en brytningspunkt för Rydberg. Före detta år kännetecknas hans mytologiska forskningar av en kritisk, vetenskaplig inställning, men i och med eposteorins uppkomst ”antar [dessa] karaktären av personligt diktande verksamhet på basis av ett givet, historiskt källmaterial” (265 f.). Det betyder inte att hela epostanken är ett fritt fantasifoster. Östin framkastar, med all rätt, den retoriska frågan om inte de iranska källtexterna, *Avesta*, *Bundehesh*, haft betydelse för eposteorins uppkomst (263). I det sammanhanget nämner han också den episka Eddadikten *Völuspá* som Rydbergs främsta inspirationskälla. Som tidigare framgått var

det med denna dikt som Rydberg började sina mytologiska studier. Dessa källtexters betydelse för framväxten av Rydbergs eposteorier har jag även berört i min uppsats ”Viktor Rydberg och den jämförande indoeuropeiska religionshistorien” (Lychmos 2004).

Avslutningsvis vill jag säga att det är mycket glädjande att *Myteposet* har publicerats. Det är en unik bok om ett centralt skede i Viktor Rydbergs liv. Må den införskaffas av landets alla humanistiska forskningsbibliotek.

Anna Lindén

Kulturhistoria

Ulla Birgegård & Irina Sandomirskaja, eds, *In search of an order: Mutual representations in Sweden and Russia during the early Age of Reason*. Huddinge: Södertörns högskola, 2004. 202 s. Pris 257 kr. häftad. ISBN 91-89315-43-X.

In search of an order är en konferensvolym som söker belysa svensk-ryska relationer och representationer från det tidiga 1600-talet intill 1800-talets mitt. I sitt slag är antologin ovanligt homogen och genomarbetad; bidragen anknyter på flera sätt till varandra och tar upp likartade ämnen, varav merparten ägnas åt den lärda världens aktörer. Olof Rudbeck den äldre förekommer till exempel i två av uppsatserna, dels Gunnar Erikssons ”*Atlantica: Its contents and relevance for perceptions of the east*”, dels den amerikanske historikern Kenneth J. Knoespels utmärkta ”*The edge of empire: Rudbeck and Lomonosov and the historiography of the north*”. Andra författare fokuserar på lingvistik, kartografi och resor, interrelaterade teman som konsekvent men i olika grad behandlas mot bakgrund av begreppsparat *self-other*.

Trots att antologin överlag är välskriven och välredigerad, betingar dess innehåll ett antal kritiska anmärkningar av olika räckvidd och tyngd. Ett normativt inslag gör sig emellanåt gällande, vilket tenderar att distrahera läsaren och knappast fyller någon funktion i ett vetenskapligt sammanhang. Gabriele Scheidegger lanserar i ”*Emotions in the Age of Reason: Johann von Lilienthal and Grigorii Kotoshikhin and their images of the self and the other*” en kognitionsorienterad filosofi om människan såsom varande i grunden irrationell, ett projekt som – förutsatt att det ens är meningsfullt – skulle behöva avsevärt mer utrymme och exemplifieringar än vad en antologiartikel tillåter.

I ”*Johannes Botvidi in search of an order*” avslöjar Larisa Mokrobodova för sin del att valet av analysföremål bygger på anakronis-

tiska sympatier, på en identifikation med en förment rationell aktör, medan den svenska stormaktstidens utvaldhetsstanke – idén om det svenska Israel – i det närmaste patologiseras: ”Such a delusion is quite common throughout history: in the course of time in similar circumstances many European nations would fall prey to it” (73). Därigenom brister på ett olyckligt och påtagligt sätt den historiserande tendens som överlag karakteriserar *In search of an order*, utan att någonting av värde för den skull tillförs analysen.

De påpekanden som gjorts ovan är ingalunda oviktiga, men rör trots allt detaljer i enskilda bidrag. Betydligt allvarigare är att antologin inte lever upp till sin egen titel med avseende på *Mutual representations in Sweden and Russia*. Ryska representationer av Sverige är märkligt frånvarande, medan svenska och andra föreställningar om Ryssland är desto mer frekventa. Förutsatt att den utgör resultatet av ett medvetet val är denna tingens ordning givetvis inte med nödvändighet felaktig, men den innebär likafullt – förutom att den reflekterande läsaren efter omkring tvåhundra sidor lämnas aningen konfunderad – att konferensvolymen riskerar förstärka den tradition av exotism dess bidragsgivare kritiskt diskuterar.

Problemet med att forskning om stereotyper lätt reproducerar sina studieobjekt är förvisso inte unikt för *In search of an order*; redan språket sätter vissa ofrånkomliga gränser. Icke desto mindre blir obalansen mellan de representationer som undersöks och dem som hade kunnat analyseras extra pikant med tanke på den oförverkligade utfästelsen om ömsesidighet. Till detta skall fogas att historiska analyser av föreställningar om västeuropeiska länder under den tidsperiod antologin täcker är sorgligt eftersatta, vilket kanske kan förklara en del av dess tystnad kring ryska representationerna av Sverige. Här hade en viktig insats kunnat göras för att fylla besvärande luckor i historieforskningen.

Trots kritiken är *In search of an order* ett välkommet bidrag till en annan fördelad forskningsgren, nämligen den som behandlar identitetsfrågor under 1600- och 1700-talen. Antologin uppvisar ett flertal genomarbetade och intressanta artiklar om internationellt identitetsskapande i relation till det upplevda främmande under dessa båda sekler, då nationalstater och nationalismen ännu befann sig i sina lindor. För denna gärning förtjänar såväl redaktörerna som de övriga författarna all heder.

Mathias Persson

Torbjörn Gustafsson Chorell, *Studier i Hayden Whites historietänkande*, Skellefteå: Norma, 2003. 191 s. Pris 259 kr häftad ISBN 91 7217 058-1.

Varför skriver man historia? Vilket ansvar har man som historiker för de människor och händelser man skriver om? Vilket ansvar har man för konsekvenserna av den historia man skriver? Och hur är det egentligen, har historien en inneboende mening, eller är meningen något som historikern skapar genom sin framställning? Frågor av det här slaget har säkert föresvävat de flesta som ägnar sig åt historiska studier. De är frågor som kan leda till hetsiga diskussioner lika väl som fortsatta undran. De är också frågor som ibland kan ge upphov till djup reflektion och till lärda böcker. Torbjörn Gustafsson Chorells tänkvärda bok *Studier i Hayden Whites historietänkande* kretsar kring just frågor av det här slaget. Bakom den anspråkslösa titeln döljer sig i själva verket en stor liten bok. Den väcker liv i en långvarig diskussion om historisk representation som möjligen avdomnat men långt ifrån avslutats.

Hayden White betraktas som en portalfigur inom "den nya historiefilosofin", en riktning som under sin drygt trettioåriga historia har blivit känd under flera olika benämningar, exempelvis "den postmoderna historiefilosofin", "historiologin" eller "representationalismen", och som ofta sätts i samband med den lingvistiska och/eller retoriska vändning som historiefilosofin anses ha tagit under främst nittonhundraåttio- och nitiototalen. Samtliga av dessa beteckningar är diffusa och ingen är oomtvistad, men vad de försöker fånga är de senaste decenniernas upptagenhet av frågor kring historisk representation och historiens mening. Och alltsedan 1973, då hans *Metahistory* kom ut,

är White om inte alltid en naturlig utgångspunkt, så i vart fall en självklar referens i diskussioner om historikers texter och dessa texters relation till den verklighet de beskriver.

Diskussionerna i fråga har möjligen främst varit en angelägenhet för den anglosaxiska historiefilosofin, företrädd av tidskrifter som *History and Theory*, där Whites texter till dags dato tycks vara ett outtömligt ämne. Men även på svensk mark är inflytandet tydligt, något som märks inte minst av den uppmärksamhet som på senare år riktats mot berättelsen. Ändå finns det ännu ingen introduktion till Whites tänkande på det svenska språket. Torbjörn Gustafsson Chorells bok är ingen sådan introduktion, även om den är det hittills mest seriösa och djuplodande försöket att tränga in i Whites tämligen snåriga tankevärld. Den är heller inte avsedd att vara någon introduktion. Gustafsson Chorell är mer intresserad av att med hjälp av White komma närmare svaren på bland annat de frågor som inledde den här recensionen.

I fyra studier och en utförlig inledning går Gustafsson Chorell i närkamp med Hayden Whites författarskap. Han väljer att kalla sina kapitel just "studier" eller "uppsatser" och värjer sig (av blygsamhet?) mot termen "essä". Men frågan är om inte "essäer" är en korrektere beskrivning. Det finns ett genomgående personligt anslag i uppsatserna och ett avvissande mot slutgiltiga svar och resultat. Det är tydligt att de frågor som behandlas är angelägna för författaren – och de blir det också för läsaren. Gustafsson Chorell erkänner utan omsvep att "[s]tudiernas ärende är att driva ett intresse i vissa riktningar". Men det innebär inte att riktningarna är godtyckliga. Fokus för hans undersökningar är frågeställningar kring historieskrivningens moraliska och politiska dimensioner och han ansluter därmed till ett samtal som förts inom historiefilosofin under de senaste trettio åren av tänkare som Dominick LaCapra, Louise O. Mink, Paul Ricoeur och F.R. Ankersmit.

Den första studien tar fasta på de två stora "frestelser" som White menar att en historiker kan utsättas för, ironin och berättelsens tillstängning (closure), och det motstånd som kan uppbyggas mot dessa lockelser. Den andra studien handlar om konflikten mellan den disciplinera(n)de vetenskapliga kulturen och en mer otyglad "retorisk medborgarkultur" där människorna lever sina liv. Den tredje studien kretsar kring frågan om vad som är

en lämplig hållning till det mänskliga lidande som en historiker möter i historien. Den fjärde och avslutande studien diskuterar problemet hur man kan legitimera bruket av de dödas ord utifrån en antydd föreställning om ett "historiskt kontrakt". Studiernas återkommande bruk av begrepp som ansvar, askes, utagerande, genomarbetning, trauma och lidande kan ge en antydning om att de i första hand betonar historieskrivningens existentiella och psykologiska dimensioner, men en av de stora förtjänsterna med Gustafsson Chorells bok är att den visar att det inte finns några vattentäta skott mellan den enskilde historikerns existentiella överväganden och den historia som skrivs i ett samhälle.

Hayden White är ingen "lätt" tänkare. Hans texter är svårtillgängliga och ofta motsägelsefulla. Men Torbjörn Gustafsson Chorell visar att det är mödan värt att läsa dem. Visserligen kan man ibland undra var gränsen går mellan de båda författarnas tankar. Gustafsson Chorells ambition att ta White på blodigt allvar kan leda till övertolkningar och det finns exempel på att han i Whites namn driver resonnement som White *hade kunnat driva* och att han sammanför disparata delar av Whites mångåriga författarskap för att finna de svar han själv behöver på sina frågor. Det är emellertid ingen stor sak. Gustafsson Chorells djupa kunskap om ämnet är odiskutabel och han är tillräckligt samvetsgrann för att inte begå våld på sitt objekt. Om glädjen med historieämnet är att man får tänka själv med hjälp av historien, som vissa menar, är det uppenbart att Torbjörn Gustafsson Chorell har funnit en glädje i att tänka själv med hjälp av en historiker. Hans bok inspirerar sin läsare att tänka själv över vad det innebär att vara historiker och att skriva historia.

Patrik Möller

Alun Munslow & Robert A Rosenstone, *Experiments in Rethinking History*. New York & London: Routledge, 2004. 245 s. Pris 19 pund häftad ISBN 0-415-30146-7.

F.R. Ankersmit, *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2005. 481 s. Pris 25 doll. häftad ISBN 0-8047-4936-1.

Alun Munslow och Robert A Rosenstone är och har varit redaktörer för tidskriften

Rethinking History, som sedan slutet av 1990-talet varit ett forum för historieteori och ett rum för försök att skriva historia som inte helt följer de gängse vetenskapliga normerna. Det har under lång tid varit uppenbart att talet om en ny historieteori saknat stöd av konkreta exempel på vad teorin innebär för praktiken. Denna antologi är ett försök att fylla detta tomrum. Den består av 14 uppsatser, essäer och experimentella texter som alla varit tryckta i ovannämnda tidskrift och de spänner över så vida områden att ens ett försök till sammanfattning är fåfängt.

Ett innehållsreferat är förvisso inte det väsentliga här. Det intressanta är snarare i vad mån deras upphovsmän, som till övervägande delen hör hemma på mindre lärosäten, lyckas finna andra sätt att analysera och berätta än vad vi är vana vid från "traditionell" historievetenskap. Det beror naturligtvis på vad det är vi definierar som det som man vill finna alternativ till. Rosenstone inleder med en idealtypisk bild av vad historiker gjort: "The monographs and synthetic works that historians produce continue, for the most part, to tell the past as stories narrated in the third person, linear stories with a clear sense of cause and effect, and a beginning, a middle, and an end. Stories based [...] on the model of the nineteenth-century novel" (1). Även om man accepterar denna nu så etablerade föreställning, så kan man ju försvara modellen med att man svårligen kan dra sig till minnes någon historiker som uppvisat sådant litterärt kunnande att de lyckats skriva en text jämbördig en Balzac, en Flaubert eller Goncourt – och att modellen därför borde kunna fortsätta gälla. Mot detta talar dock de tolkningar som drar åt den marxistiska litteraturteoris idé om att genrer speglar sociokulturella omständigheter, och som Rosenstone antyder i korta formuleringar som: "to tell the past in prose and genres that reflect the contemporary age" (2). Inte kan vi då fortsätta att skriva i en form som speglar 1800-talets socioekonomiska villkor? Den tankegången ger också någon sorts förklaring till varför den akademiskt utformade essän är den form som kommit att ta så stor plats inom dagens humanvetenskaper. De fragmentariserade arbetsvillkoren, som gör det svårt att få sammanhängande tid för att skriva, utgångspunkten i konferensskulturens papers och rapporter, tvånget att uppvisa en bred och kvantitativt omfattande publikationslista och den teoretiska misstron mot att skriva systematiskt

för att definitivt slå fast sanningar, tycks bidra till att uppsatsen blivit den mest dominerande framställningsformen i vår tid.

Vad vittnar då uppsatserna i denna antologi om? Två saker tycks mig slående: för det första hur de teoretiska omvälvningarna inom vår tids humanvetenskaper upplöst de gamla hierarkierna om vad som är acceptabla framställningsätt. Denna begynnande upplösning av hierarkier är, för det andra, en spegling av universitetsforskningens förändrade villkor under samma period som teorierna utvecklats. Det är allt svårare, men inte omöjligt, att gentemot anslagsgivare legitimerar sin forskning med att man enbart vill skriva för sakens skull eller för en liten grupp specialister. Universiteten har blivit en del av marknad där bästsäljande böcker och medial uppmärksamhet ofta är lika betydelsefullt som de interna normsystemen. Experimenten med framställningsformerna, som antologin visar, upprepar trots allt i mångt och mycket vad de historiker alltid gjort som av olika anledningar förlitat sig till eller sökt bekräftelse av en publik utanför seminarierummen och de akademiska institutionerna. De prövar metaforer, använder de personliga intrycken av platser och resor och exploaterar sina egna minnen som vägar till kunskap om människor och platser med en historia.

Alla bidrag i denna volym är givetvis inte bra, men trots att jag i grunden är sympatiskt inställd till den typ av experiment som utförs, kan jag under läsningens gång känna mig tveksam till om berättelserna i denna bok ger mig mer kunskap om tingen än vad en traditionell analys hade gett. Å andra sidan har alltid de s.k. vändningarna inom historieteorin, som denna antologi har som förutsättning, mindre handlat om hur vi får kunskap om förflutna skeenden och mer handlat om att kritisera normer, värden och hierarkier inom vetenskaperna för att göra oss uppmärksamma på vilka individer, grupper och kön som har makten att göra *sin* historia till allas gemensamma förflutna.

Trots att jag har läst F.R. Ankersmits rika och egendomliga verk *Sublime Historical Experience* i sin helhet flera gånger kan jag inte sammanfatta det på ett adekvat sätt. Boken är delvis en uppgörelse med den historieteori som gör språket till världens gräns – "Language is where experience is not, and experience is where language is not" (79), heter det med en av Ankersmits vanliga överdrifter. Det är del-

vis också en historik över hur idén om "historisk erfarenhet", d.v.s. möjligheten att direkt erfara eller komma i kontakt med förlorade världar genom känslorna, teoretiserats från början av 1800-talet till modern tid genom tolkningar av Eischendorff, Burckhardt, Huizinga, Benjamin och Gadamer. Det är dessutom en bok som innehåller ett försök att argumentera för både att den historiskt medvetne skribenten gör rätt i att intressera sig för sina subjektiva intryck och känslor inför förflutna skeenden och att vi i de extrema, traumatiska händelserna erfar historien sublimt. Dessa sublimes historiska erfarenheter, som lånat boken sin titel men bara upptar en mindre del av dess innehåll, påverkar vår identitet på sådant sätt att vi igenkänner skillnaden inom oss själva, "we suddenly become aware of a *previous* identity of ourselves, of the kind of person that we had been up to now and had never realized that we were" (349).

Trots att jag alltid läser Ankersmit med stort intresse lämnar mig detta verk mer än någonsin ambivalent. Jag vet inte om det är väldigt djupt eller rent lappri. Han tycks själv ha förutsett den reaktionen då han talar om den som en bok för alla eller ingen, och att några kanske kan få fördjupad insikt om de frågor han tar upp medan andra kommer att finna den "useless, 'hyperbolic', or simply nonsensical" (xvi). I sina enskildheter finns det som alltid hos Ankersmit intressanta tolkningar och spännande perspektivöppningar: kapitlet om Huizinga, Burckhardt och Benjamin är väl värda att läsas; de två sista kapitlen om den subjektiva och den sublimes erfarenheten likaså, inte minst för att man hela tiden tvingas tänka på vad som faktiskt står på sidorna. Likaså finns här stora frågor som inte kan behandlas i detta sammanhang: Kan vi säga att civilisationer och epoker gör förluster och drabbas av trauman? Är en individ eller ett kollektiv ansvarigt om det samtidigt inte erkänner kontinuitet med sitt förgångna? Är våra personliga minnen och känslor av nos-talgi, melankoli och sorg inför förflutna platser och epoker ett redskap som gör det möjligt att närma sig förlorade världar? Kan vi tala om en erfarenhet före eller bortom språket? Ankersmit *tycks* vara beredd att svara ja på alla de frågorna.

Torbjörn Gustafsson Chorell

Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, eds, *Våldets mening: Makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic Press, 2004. 371 s. Pris 290 kr inb. ISBN 91-89116-77-1.

Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, eds, *Kvinnor och våld: En mångtydig kulturhistoria*. Lund: Nordic Academic Press, 2005. 341 s. Pris 270 kr inb. ISBN 91-89116-78-X.

Våld beskrivs ofta som något meningslöst. Inte minst massmediala rapporter om de våldshandlingar som sker i samhället runt omkring oss tenderar att betona våldets slumpmässighet och dess impulsiva karaktär. Samtidigt som utsagor om våldets meningslöshet upprepas som ett tröstlöst – eller i vissa fall kanske *tröstande* – mantra, är det dock sällan som våldshandlingarna undgår att skrivas in i ett sammanhang. Irrationella våldsdåd kan fogas in i en berättelse om bristerna i samhällets omhändertagande av psykiskt sjuka; bestialiska massakrer kan skrivas in i historier om nationell endräkt eller tvedräkt – listan kan göras lång. Och om vi för en stund träder bortom det medialiserade våldet och betraktar de fysiska eller psykiska våldshandlingarna i sig, måste man också på denna nivå ifrågasätta den brist på mening som så ofta hävdas. Inget våld äger rum i ett sociokulturellt vakuum. Tvärtom befäster – eller kullkastar – det ofta maktrelationer på ett högst konkret vis. Slutsatsen blir att alla rykten om våldets meningslöshet torde kunna avfärdas som starkt överdrivna.

Denna insikt har de många bidragsgivarna till *Våldets mening* tagit fasta på. Med stöd framför allt i den nederländske antropologen Anton Bloks teorier, argumenteras däri för en humanistisk forskning som tar våldet på allvar såsom ett meningsbärande kulturellt element. Efter en givande inledning, författad av de båda redaktörerna Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg, möts läsaren av en rad perspektiv, som egentligen endast förenas av att de alla har våld i någon form som fokus. Bland de ämnen som berörs märks en stor spridning, och undersökningarna rör sig över en rad nivåer. Samtidigt som ett flertal av uppsatserna utgår ifrån ett rättsligt material för att kasta ljus över våldet och dess plats i kulturen under olika perioder ser andra på hur det har representerats och hanterats i exempelvis museala och litterära sammanhang. Sammantaget ger *Våldets mening* en bred, om

än spretig, utblick över våldets plats i kulturen.

Kvinnor och våld har liknande teoretiska utgångspunkter som den förra, men perspektivet är som antyds av titeln på sätt och vis snävare. Här belyses, som redaktörerna pricksäkert formulerar det, ”hur kvinnor förhållit sig till våld, utsatts för våld – men även själva utövad våld”. Det är således en mångfacetterad bild av kvinnors relation till våldet som presenteras, något som känns önskvärdt och nödvändigt i ett medioklimat dominerat av en förkärlek för det svartvita. Genom att visa på kvinnors skiftande roller och ställningstaganden i förhållande till olika former av våld ifrågasätter författarna en traditionell bild av kvinnan som ett fredligt offer för ett ofta manligt kodat våld. Det visas med all önskvärd tydlighet att historien varit mer mångtydig och spänningsfylld än så. Undersökningarna spänner i övrigt likt dem i *Våldets mening* över ett vitt fält, från rättshistoria till litteraturvetenskap till rent begreppsliga eller teoretiska diskussioner. Läsaren får exempelvis ta del av hur kvinnors våld patologiserats, hur försvarsvänliga ”kanonkvinnor” stigmatiserats, men också hur mer ambivalenta konstruktioner gjort sig gällande, såsom i den svenska pressens rapporter om ryska kvinnors deltagande i revolutionära stridigheter 1917–1921.

Generellt kan sägas att den uttalade intentionen bakom dessa antologier är lovvärd. Forskning kring våld som historiskt och kulturellt fenomen är visserligen inte något nytt. En sådan har länge haft en väl befäst position inte minst inom genusforskningen. Vad som framför allt upplevs som en frisk fläkt i *Våldets mening* och *Kvinnor och våld* är ansatsen till ett mer öppet samtal, definierat av våldet som empiriskt objekt, snarare än av disciplinära eller teoretiska gränsdragningar. Med detta sagt kan generella invändningar naturligtvis också resas.

En brist är att viktiga perspektiv saknas. Något förvånande är exempelvis frånvaron av ett problematiserande maskulinitetsperspektiv. Männen är förvisso närvarande i uppsatserna, men det är endast i undantagsfall som våldets relation till manlighet(-er) behandlas mer utförligt, vilket i sammanhanget känns besvärande. Sedan ett antal år tillbaka har en forskning växt fram kring maskuliniteten som genuskategori, och även om det sker hänvisningar till centrala forskare inom detta fält, exempelvis sociologen Robert Connell, lämnas männen

och maskuliniteten i mångt och mycket åt sitt öde i analytiskt hänseende. I *Väldets mening* lyder en tematisk rubrik ”Manlighet och våld”, något som dock föga motsvarar innehållet i de uppsatser som sorteras under denna. I dessa – i övrigt förtjänstfulla – texter behandlas 1800-talets ungdomsvåld och tidigmodern hederskultur, men de innefattar egentligen inte någon kritisk analys av relationen mellan just manlighet och våld. Könsmadvetna och djuplodande undersökningar om män, maskuliniteter och våld skulle kunna vara ett lämpligt ämne för en tredje antologi med våldet i centrum?

En slutande iakttagelse rör det idéhistoriska inslaget, eller snarare bristen på ett sådant. Även om både *Väldets mening* och *Kvinnor och våld* innehåller goda exempel på idéhistoriskt orienterade uppsatser, lyser idéhistorikerna av facket med sin frånvaro bland bidragsförfattarna. Vad detta beror på är svårt att svara på. Förhoppningsvis kan dock ett större intresse väckas för våldsstudier även inom denna disciplin, något som säkerligen skulle ytterligare berika den kulturinriktade våldsforskningen.

Lars Garpenhag

Filosofi och teologi

Christian Benne: *Nietzsche und die historisch-kritische Philologie*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2005. xii + 428 s. Pris 98 euro inb. ISBN 3-11-018442-7.

I ett männe alltför ofta citerat stycke i *Ecce homo* talar Nietzsche om hur den läsare som han tycker sig förtjäna läser honom. I ljuset av att Nietzsche gjorde en fantastisk akademisk karriär som filolog samtidigt som han brottades med stora tvivel på filologin, och i ljuset av att han på en rad håll pekar på en närhet mellan filologin och nihilismen kan det möjligen tyckas förvånande att den ideale läsaren sägs läsa Nietzsche ”som de gamla goda filologerna läste sin Horatius”.

Med *Nietzsche und die historisch-kritische Philologie* försöker författaren, tysk litteraturvetare verksam som lektor vid Syddansk universitet i Odense, visa att Nietzsches desillusionerade inställning till filologin rör själva filologtillvaron, inte filologin som vetenskap. I själva verket, menar Benne, höll Nietzsche genom hela sin bana fast vid den metodologiska skolning som han fick som student i Bonn och Leipzig under sin lärare Ritschl, och som han själv förfinade i sin gärning som filolog.

Filologin i den tappning som Ritschl företrädde, med stark tonvikt på hantverket, på den noggranna läsningen, omläsningen, etablerandet av en tillförlitlig text som en absolut nödvändig förutsättning för varje texttolkning, tjänar Nietzsche som mönster för intellektuell redlighet. Filologens beläsenhet, flit och erfarenhet av hur olika texter skall hanteras är hans främsta verktyg. Problemet med exem-

pelvis teologerna är, för Nietzsche i Bennes tappning, just deras brist på filologi: i stället för arbetet med att klarlägga vad den heliga skrift säger kastar de sig över tolkningen. Tolkningen blir därför resultatet av en vilja att inte förstå.

Benne går själv grundligt filologiskt tillväga. Boken, som är en något omarbetad version av hans doktorsavhandling från 2003, bygger på ett grundligt studium av Nietzsches skrifter och inte minst av de viktigaste företrädarna för de olika skolorna inom 1800-talsfilologin. Därigenom belyser den inte minst bakgrunden till den kontrovers som Nietzsches *Die Geburt der Tragödie* utlöste. Benne visar att Nietzsche och Ritschl stod för ett vetenskapsideal på väg ut; även om Nietzsche inte valt att skriva en så okonventionell bok hade det varit en ren tidsfråga innan hans gärning skulle ha hållits för föråldrad. För en ny tid var i färd med att göra sig gällande också inom den klassiska filologin: filologens beläsenhet och förmåga att etablera en text hamnade alltmer i bakgrunden till förmån för allmänt tillämpbara metoder inspirerade av naturvetenskapen.

Filologin hotar ständigt slå över i nihilism. Den förutsätter ett passivt förhållningssätt till de texter man läser som lätt kan gå för långt, som kan slå över i ett fruktlöst och livsförnekande faktasamlade. Härav Nietzsches tårar inför filologtillvaron. Men som så ofta hos Nietzsche är avståndet mycket kort mellan det viktigaste i livet och det som hotar det. Filologin är ett hot mot all intellektuell verksamhet, men den är på samma gång dess förutsättning. Så länge den inte slår över i nihilism

är den inkarnationen av intellektuell redlighet.

Det ligger i sakens natur att teserna tillspe-
sas litet hårdare än nödvändigt i en avhand-
ling. Det gäller inte minst inom ett så överbe-
folkat område som Nietzscheforskningen.
Därför är det egentligen inte en invändning
mot boken att en tendens att förklara snart
sagt varje aspekt av Nietzsches författarskap
med hänvisning till filologin kan skönjas. Men
ibland går Benne orimligt långt. När exempel-
vis Nietzsches dietetik tolkas som en läsan-
visning från Nietzsches sida – ju mer läsaren/
filologen känner till om författaren, desto
bättre kan han förstå texten är premissen; och
alltså, fortsätter argumentet, vill Nietzsche när
han talar om hur dystur han blir av fet tysk
mat ge läsaren en ledtråd till hur hans böcker
skall förstås – rör det sig om en tolkning som
allra minst måste sägas vara alldeles för ensi-
dig. Rimligare tycks det mig att läsa dietreg-
lerna som ett svar på liknande regler hos
Montaigne och de samtida populärmedicinska
skrifter som Nietzsche läste i rätt stor omfatt-
ning.

Man kunde önska en tydligare polemik mot
de andra forskare som studerar samma mate-
rial utifrån liknande utgångspunkter. Nu ägnas
större delen av den polemiska mödan åt att
argumentera för ett filologiskt förhållningssätt
till Nietzsche mot poststrukturalistiska och
hermeneutiska läsararter, och det görs förvisso
övertygande. Så visar Benne att det för Niet-
zsche finns en avgrund mellan tolkandet av
texter och tolkandet av världen: i det första
fallet går det att med filologin som hjälpmedel
etablera en text, medan vi i det senare fallet
måste klara oss utan text. Vad gäller texterna
finns alltså en möjlighet till konsensus, en ratio-
nell metod som i princip står öppen för envar
med viljan att lära sig läsa; vad gäller förståel-
sen av världen hamnar man genast i en makt-
kamp.

Man kunde vidare önska sig att författaren
förhållit sig till den stora italienskspråkiga fi-
lologiska Nietzscheforskningen. Förvisso hör
det till recensionsgenrens allra tröttaste grepp
att begära att någon som redan gjort ett stort
arbete skulle ha gjort ett ännu större; och för-
visso brukar det vara ett tecken på att recen-
senten inte har någon egentlig kritik att koma-
ma med. Men i det här fallet är det faktiskt
beklagligt att endast det lilla fåtal verk av
italienska forskare som översatts till eller skri-
vits direkt på franska och tyska konsulterats;

detta med tanke på att Benne, så tysk han är,
står den italienska traditionen betydligt när-
mare än han står den tyska. Men även om man
kunde önska ett och annat – när kan man inte
det? – kan man inte annat än konstatera att
detta är ett viktigt bidrag till Nietzschefors-
kningen. Och att det därtill är ett högst välskri-
vet och läsvärt bidrag.

Tobias Dahlkvist

Roger Berkowitz, *The gift of science: Leibniz
and the modern legal tradition*. Cambridge
Mass. & London: Harvard University Press,
2005. xviii+214 s. Pris 49,95 doll. inb. ISBN
0-674-01873-7.

Paul Lodge, ed, *Leibniz and his correspon-
dents*. Cambridge: Cambridge University
Press, 2004. xiii+310 s. Pris 75 doll. inb.
ISBN 0-521-834104-4.

Matthew Stewart, *The courtier and the her-
etic: Leibniz, Spinoza, and the fate of God in
the modern world*. New Haven & London:
Yale University Press, 2005. 351 s. Pris
16,95 pund inb. ISBN 0-300-11405-2.

I den strid ström av nya böcker som behand-
lar Gottfried Wilhelm Leibniz, en av 1600-
talets stora filosofer, har jag läst tre. Leibniz
irriterar. Det är nog ingen överdrift att säga
att han är en av de mer svårhanterliga figu-
rerna i vår västerländska idéhistoria. För det
första tillhör han inte de filosofer som pryd-
ligt sammanfattat sitt tänkande och själv-
publicerat detta inom väl avgränsade bok-
pärmar. Visserligen lät han utge ett längre
verk under sin levnad, *Essai de théodicée*,
men hans filosofiska kvarlätenhet består till
största delen av ett omfångsrikt opublicerat
material och texter av varierande längd, inne-
håll och syften. Till detta skall läggas en om-
fattande korrespondens om fler än femton-
tusen brev. För det andra vilar det sedan
Voltaires karikatyr i *Candide* ett löjets skim-
mer över Leibniz och hans, i mångas ögon,
orimliga om än koherenta metafysiska fanta-
sier. Det strikta kravet på logisk konsistens
och vetenskaplig trovärdighet till trots, kan
man ta monadologin på allvar? För det tred-
je har det visat sig svårt att tvätta Leibniz ren
från världsliga intressen i försöken att inord-
na honom i raden av sanningssökande och
oberoende filosofkungan. Leibniz liv präglades

av begär efter erkännande, status och pengar. Han begränsade inte heller sina studier till ett område, utan ägnade sig åt allt som kunde gagna hans sociala situation. Han ansåg sig kompetent att tillföra sina uppdragsgivare och världen i stort insikter i juridik, diplomati, historieskrivning, teologi, naturfilosofi, matematik, räknemaskintillverkning, gruvsdrift, energiförsörjning och mycket mer. Leibniz irriterar, samtidigt är lockelsen att förstå hans liv och verk starkare än någonsin. Varför?

Om man får tro Matthew Stewart och Roger Berkowitz så beror det på att Leibniz tänkande har direkt bäring på vårt sätt att förstå den föränderliga modernitet vi lever i sedan 1600-talet. I sin bok *The gift of science: Leibniz and the modern legal tradition* låter Berkowitz en rak linje gå från Leibniz strävan att kodifiera lagarna på vetenskaplig grund till dagens outtalade konsensus inom rättsvetenskapen. För att undvika godtycklig maktutövning och för att kunna tillfredsställa vårt behov av säkerhet och trygghet har det vetenskapliga förhållningssättet fungerat väl, menar Berkowitz, men det har samtidigt varit en förgiftad gåva. Vetenskapen har reducerat rätten till att handla enbart om lagar, regler och tekniker. Därmed har något väsentligt gått förlorat, nämligen insikten att rättsens syfte inte går att fångas i vetenskapliga termer. Rätt handlar egentligen om den mänskliga drömmen om transcendent, om drömmen att det existerar en ideal rättvisa oberoende av våra enskilda intressen och ageranden i världen. Utan denna dröm förlorar vi möjligheten att skapa en rättvisare värld, menar Berkowitz. Bokens syfte är att visa på det misslyckande som ett förvetenskapligande av rättsystemen innebär, och att Leibniz spelade en avgörande roll i denna utveckling.

Är Berkowitz resonemang övertygande? Visst är det så att den moderna vetenskapens metodologier successivt kom att utgöra ideal inom flesta kunskapsområden, inklusive rättsvetenskapen. Men kan man lägga skulden, om man nu ser det som en skuld, på enbart Leibniz? Det finns andra tidigmoderna tänkare som såg den fruktbara kopplingen mellan den nya vetenskapen och juridiken – t.ex. Francis Bacon. Basons ambition var politisk, men han förstod att gamla metoder hade nått vägs ände. Den nya naturvetenskapen däremot kunde bidra med kunskaper som passade tidens syften. Att Leibniz redan som ung ville reformera de gamla rättsystemen i Europa var

alltså inget märkvärdigt givet den idémässiga kontexten under 1600-talet. Att han satte sig för att genomföra arbetet med en ihärdighet som saknade motstycke, talar dock för Berkowitz tes. Till sista andetaget lär Leibniz ha arbetat på sitt stora verk om en ny metod för rättsvetenskapen, en metod som inte byggde på traditionella ordningar utan på den tillräckliga grundens princip. Intressant är Berkowitz diskussion kring Leibniz föreställning om naturrätten som en konsekvens ur denna princip och i förlängningen en vetenskapligt vägledad vilja och kraft hos var och en av oss. Leibniz misslyckande, menar Berkowitz, är att han trodde att Guds, eller förnuftets, roll skulle kunna garanteras med hjälp av ett vetenskapligt förhållningssätt. Utan att vilja det, har Leibniz bidragit till en syn och praktik där handlingar kan vara lagliga, men inte rättvisa. Berkowitz slutsats är att vi måste motarbeta förvetenskapligandet av rätten, och bejaka drömmen om en transcendent sådan för att kunna skapa en rättvisare värld.

Berkowitz oro får stå för honom själv. Det går givetvis att argumentera för vår möjlighet att skapa en rättvisare värld även inom ramen för en immanent världsbild. Kanske beror osäkerheten på att Leibniz själv tampades problemet kring immanens och transcendent, och frågan om Guds roll i den moderna värld som förklaras med hjälp av den nya vetenskapens metoder. Det är i alla fall vad Matthew Stewart diskuterar i sin bok, *The courtier and the heretic: Leibniz, Spinoza, and the fate of God in the modern world*. Liksom Berkowitz vägleds Stewart av ett slags nutidsperspektiv. Leibniz och Spinoza försökte aktivt förstå den modernitet som grep tag i deras samtid, och som fortfarande är verksam idag. Genom att studera dessa filosofers olika förhållningssätt och vägval kan vi själva bli lite klokare och förstå de utmaningar som moderniteten försätter oss i. Boken är skriven på ett mycket underhållande och elegant sätt, och ger samtidigt en övertygande bild av såväl Spinozas som Leibniz liv och verk. Vartannat kapitel ägnas heretikern Spinoza, vartannat hovmannen Leibniz. Boken pivoterar runt det berömda mötet mellan de båda filosoferna i Amsterdam 1676 – ett möte som, enligt Stewart, fick större betydelse för Leibniz än för Spinoza. En av bokens slutsatser är nämligen att Leibniz filosofiska tänkande är mer likt Spinozas än vad Leibniz själv ville erkänna. Stewart är inte först med att se kopplingen, men driver tesen

eventuellt hårdare än någon tidigare. Leibniz insåg själv att hela hans metafysik skulle rasa samman om Spinoza hade rätt. Och hade inte Spinoza rätt, egentligen? Stewarts tolkning är att Leibniz var övertygad om att så var fallet, men att han inte vågade tänka tanken ut. Ett stort bekymmer med den nya vetenskapens världsbild var att Gud föreföll överflödig. Om världen var ett självuppehållande system, varför behövdes då Gud? Förnuftsmässigt sett såg Spinoza som enda rimliga antagande att Gud måste omdefinieras: Idén om en transcendent skapare och världsupprätthållare är oförenlig med förnuftet. Finns Gud så är Gud detsamma som Naturen. Gud är den immanenta orsaken till allt. Ytterst få under 1600-talet kunde acceptera en sådan Gud. Om Gud var detsamma som den värld vi lever i, hur skulle då moralen kunna garanteras? Om Naturen var ett förutsägbart och logiskt självuppehållande system, hade då människor fri vilja och möjlighet att handla gott? Leibniz tvekade inte att sätta sitt eget välbefinnande i första rummet, men besjälades också av en vilja att göra gott för andra. Han ville bidra med verktyg som kunde göra världen mer harmonisk och mindre krigisk. Därför måste Leibniz garantera transcendensen hos Gud inom ramen för den nya vetenskapens löften om en bättre värld. Stewarts studie visar att han inte riktigt lyckades, men också att det är först när man förstår i vilken utsträckning som Spinoza påverkade Leibniz som man kan uppskatta värdet av hans filosofi. I slutändan framstår Spinoza som den mer moderne filosofen, en som visar hur det går att tänka en sekulär värld. Men den rastlöse och fåfänge Leibniz framstår som en mer modern människa.

I *Leibniz and his correspondents* har Paul Lodge samlat ett antal uppsatser skrivna av filosofihistoriker med 1600-talet som specialitet; Christia Mercer, Daniel Garber, Stuart Brown, Martha Brandt Bolton med flera. Författarna behandlar olika aspekter av den omfångsrika korrespondens som Leibniz lämnade efter sig. Helt rimligt hävdar Lodge i bokens förord att en rikare förståelse av Leibniz filosofi först kan nås om denna samling av brevtas i beaktande. Tyvärr fördjupas inte diskussionen om själva korrespondensen som en ny form av social praktik i 1600-talets Europa. Fokus ligger nu istället på enskilda brevväxlingar och deras innehåll. Under 1600-talet utvecklades dock idén om vetenskapliga nätverk via brevväxling. I Frankrike etablerade

Mersenne en akademi per korrespondens, och distribuerade brev till och från storheter som Descartes och Fermat. I England finner vi Hartlibs skriptorium och Oldenburgs korrespondens för Royal Societys räkning. Att brevväxla var alltså inte någon bisyssla för Leibniz, utan en väsentlig aspekt av den vetenskapliga och filosofiska praktiken. Leibniz skulle svårigen ha nått sin position inom det vetenskapliga eller sociala fältet, om det inte vore för det kontaktnät som brevväxlingen skapade. Detta visar i och för sig bidragen i boken med tydlighet. De visar också att Leibniz var mycket retoriskt medveten, något som man exempelvis kan se i Pauline Phemisters och Gregory Browns studier över Leibniz korrespondens med kvinnor som Lady Masham och prinsessan Caroline. I båda dessa fall är adressaten egentligen en annan, Locke respektive Newton. Hur Leibniz hanterar dubbla mottagare är mycket intressant. Leibniz gav över huvud varje brevväxling en egen ton, beroende på adressat, syfte och diskussionsämne. Brevet ger oss därför möjlighet, som Mercer skriver i sin artikel om Leibniz försök att brevlades övertyga sin gamla lärare Thomasius om värdet av den nya vetenskapen, att begripa de spänningar som finns i Leibniz filosofi mellan konservativt och rebelliskt, försiktighet och nyskapande, och varför han irriterade så många människor under sin levnad, och kanske fortfarande gör. Hon har förmodligen helt rätt. Läsningarna av Leibniz brev berikar vår bild, inte bara av Leibniz som filosof, utan också av den filosofiska diskussion om moderniteten som vi är arvtagare till.

Cecilia Rosengren

Christoph Böhr: *Philosophie für die Welt. Die Popularphilosophie der deutschen Spätaufklärung im Zeitalter Kants*. Stuttgart-Bad Cannstadt: Frommann-Holzboog, 2003. 324 s. Pris 65 euro inb. ISBN 3-7728-2169-3.

Begreppet ”popularfilosofi” är sedan länge i bruk, men vanligtvis har det använts i något nedsättande syfte, för att beteckna ett filosofierande av lättare slag. Den här färgningen tycks begreppet ha fått redan vid slutet av 1700-talet, när Christian Garve, en av tidens främsta popularfilosofer, i en anonym recension mejade ned Kants just utkomna huvudverk och därmed visade sin oförmåga att begripa det epokgörande i Kants nya kritiska

filosofi. Lite senare, 1801, utgav Fichte sin bekanta parodi på Friedrich Nicolai, popularfilosofernas viktigaste koryfé och förläggare i Berlin, och även Hegel uttryckte sig avfälligt om sin tids tyska upplysningstänkande som enligt honom saknade all filosofiskt djup. Dessa omdömen har präglat även efterkommande generationers sätt att se på popularfilosofin, så att hela denna intellektuella rörelse tycks höra till de minst utforskade i den moderna tidens idé- och lärdomshistoria. Böhrs studie är därför särskilt välkommen, och det råder inget tvivel om att popularfilosofin utgjorde en viktig strömning inom den senare tyska upplysningen. I sak var sådana tyska popularfilosofier som Garve eller Mendelssohn inte sämre tänkare än de ojämförligt mer inflytelserikare franska *philosophes*, de hade bara olyckan att hamna i skuggan av klassisk tysk filosofi.

Böhr granskar i sin bok en räkka av det senare 1700- och tidiga 1800-talets tyska tänkare, framförallt Georg Friedrich Meier, professor i Halle, som åren 1748–1750 utgav sin *Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften*, Christian Garve, Karl Heinrich Ludwig Pölit, en numera helt glömd filosof, vars *Ideen zu einer populären Philosophie für die Bedürfnisse unsrer Zeit* (1795) för en kort tid spelade en programmatisk roll för den popularfilosofiska rörelsen, samt Johann Christoph Greiling, författare till *Theorie der Popularität* (1805). Också en mängd andra tänkare, såsom Moses Mendelssohn berörs, men kortare.

Bokens titel *Philosophie für die Welt* anger träffande popularfilosofins väsen: dess uppkomst är knuten vid den nya offentligheten som uppstod under 1700-talet. Till skillnad från en kammarlär, som filosoferar enbart för andra experter, ville popularfilosofin nå "världen", d.v.s. en större, bildad allmänhet. Och detta i sin tur ställde krav på framställnings-sättet. Helt väntat var frågan om "Popularität des Vortrags" ett av tvisteämnen mellan Kant och Garve på 1780-talet. Kant hade i sak erkänt popularfilosofernas program. Han skiljde mellan "skolfilosofin" (*philosophia in sensu scholastico*) och "filosofin i världsmedborgerligt hänseende" (*in sensu cosmico*) och medgav, att just den senare typen av filosoferandet är mera i harmoni med mänsklighetens högsta strävanden såsom upplysningen förstod dem. Men samtidigt var Kant förnärmat av beskyllningar angående hans svårbegripliga stil och underströk, att man inte kan kräva att en så-

dan banbrytande undersökning som hans *Kritik av det rena förnuftet* skulle vara populär. Till sist svarade Garve 1793 med en artikel, där han fastslog, att en "populär framställning" blir möjlig först när filosofiska idéer mognats och nått sin fullkomlighet. Det här resultatet skiljer inte mycket från Kants ursprungliga ståndpunkt, som skiljde mellan experternas skolfilosofi och filosofin som beståndsdel i den allmänna medborgerliga opinionen, men samtidigt gör Garves lösning "populariserbarheten" till en måttstock för en filosofis fulländning överhuvudtaget.

Samma antinomi mellan expertis och allmän upplyst opinion framträdde även i andra popularfilosofers texter. Greiling kom i en artikel som publicerades i Fichtes och Niethammers journal år 1798 till den slutsats, att popularitet och kritik i kantiansk mening utesluter varandra. Popularfilosofin står på *common sense*-ståndpunkten, låter sig "bestämmas av objekt" och är följaktligen dogmatisk, inte kritisk. Men i sin år 1805 utkomna bok om "popularitetens teori" – som enligt Böhr bildar höjdpunkten i hela den tyska diskussionen om popularfilosofins väsende och uppgifter – har Greiling hunnit byta åsikt och befria sig från Fichtes inflytande. Nu definierar Greiling populariteten såsom en "tredje kunskapsart" jämfört med det konkret-"folkliga" och abstrakt-"lärdä", en högre syntes, vari "det abstrakta tänkandet förenas med det konkreta, och varav en allmän möjlighet att bli förstått (*eine allgemeine Verständlichkeit*) följer".

En annan teoretiker av tysk popularfilosofi som Böhr behandlar tämligen utförligt, är Leipzigprofessorn Karl Pölit. Hans artikel från år 1795 är enligt Böhr det första omfattande programmet för en populär filosofis uppgifter – såsom man ser, bekräftas även här den gamla observationen, att en rörelse blir programmatiskt självmedveten först mot slutet av sin bana. Pölit tog ställning i striden mellan Kant och Garve och menade, att popularfilosofin i inget hänseende skall stå i motsats till den kritiska filosofin. Tvärtom, med popularfilosofin borde man förstå en sammanställning – i stil med "studium generale" (Böhr) – av forskningsresultat från skilda fält, såväl från den empiriska psykologin, antropologin, logiken som från förnuftskritiken och metafysiken. För Pölit var popularfilosofin samtidigt ett moderniserings- och upplysningsprogram, och han tycks ha haft föga sinne för alla de motsättningar som en populariserande sam-

manställning av skilda filosofiska riktningar oundvikligen måste föra med sig.

Ännu en viktig representant för tysk populärfilosofi bör nämnas: Johann Jakob Engel, utgivare av magasinet *Der Philosoph für die Welt*, som egentligen var en bokserie. De två första banden utkom i Leipzig 1775 och 1777, det tredje först två år före Engels död, 1800. I magasinet skrev, utom Engel själv, bl.a. Mendelssohn, Garve och Kant, som därmed visade sin positiva inställning till upplysningens program. Ideallet var, såsom magasinets titel angav, "en filosof för världen", som å den ena sidan är lärd, med andra ord en expert, en "skolfilosof", å den andra sidan åter känner världen och människorna. För Engel var därför en dialogisk form för filosofin väsentlig; dialogen bör ha företräde framför en torr systematik eller en famställning enligt en geometrisk metod – det här kravet var riktat framförallt mot wolffianismen, som härskade i tyska universitet till mitten av 1700-talet och kunde karaktäriseras som "skolfilosofi" *par excellence*. I samtalet, i en dialogsituation blev filosofin liksom mera konkret och närmade sig livet. Därmed blev filosofin också för Engel en "handlingsvetenskap", tolkar Böhr (74). Fast Engels filosofiska magasin tycks i sinom tid ha varit tämligen omtyckt i tyska upplysningskretsar (så t.ex. lovordade Friedrich Nicolai hans filosofi såsom "populär i ordets äldaste mening"), ledde förkastandet av all systematik och betoningen på dialogprincipen dock till en eklekticism – vilket paradoxalt nog innebär att den eftersträfvade "filosofen för världen" inte kunde utöva något specifikt programmatiskt inflytande, utom en allmän fordring på "själv tänkande".

Böhrs studie slutar med en översikt över forskningsläget i senupplysningens och populärfilosofins historia. Efter en lång period av ringaktande har man från och med 1950-talet kunnat spåra ett växande intresse gentemot temat, trots att inga generaliserande översiktsarbeten inte ännu har utkommit. En vändpunkt ser Böhr i Helmut Holzheys och Walther Zimmerlis samlingsvolym *Esoterik und Exoterik der Philosophie* (1977), följt ett år senare med en artikel av Zimmerli, där denne direkt ställer frågan om att rehabilitera den än så länge utskällade tyska populärfilosofin. Forskningen har emellertid först börjat och den nya och (förhoppningsvis!) mer adekvata bilden är ännu *in statu nascendi*. En intressant fråga i detta sammanhang vore givetvis, om

inte en stor del av svenska tänkare särskilt under den gustavianska perioden i sak inte skulle kunna räknas just som pendanger till de tyska populärfilosoferna.

Vesa Oittinen

Lorenzo Casini, *Cognitive and moral psychology in Renaissance philosophy: A study of Juan Luis Vives' De anima et vita*. Institutionen för filosofi, Uppsala universitet: Uppsala, 2006. 189 s. ISBN 91-506-1874-1.

Detta är en filosofihistorisk avhandling ventilerad i Uppsala våren 2006. Den handlar om den spanskfödde humanisten Juan Luis Vives traktat om själen *De anima et vita*, publicerad 1538. Vives är känd som vida läst humanist med idéer om uppfostran och fred och kritik av skolastikerna; av Ortega y Gasset beskrevs han som en nyckelgestalt i övergången från den teocentriska medeltiden till den antropocentriska nya tiden. Som filosof har han, liksom flertalet av renässansens filosofiska författare, inte rönt mycken uppskattning och uppmärksamhet; filosofihistorikerna brukar hoppa direkt från Occam till Bacon. Som psykolog har Vives å andra sidan utpekats som förnyare genom att han lade större vikt vid observation och erfarenhet och hade ansatser till en introspektiv metod i studiet av själsfenomenen.

Avhandlingen är en kompetent undersökning av argumentationen i Vives skrift och av källorna till dem. Den är väl dokumenterad och har god akribi; den latinska texten är väl hanterad. Förf. är väl insatt i sekundärlitteraturen, inkl. den på spanska och italienska. Casini går igenom hur Vives ställer sig till sjäsläras huvudteman: själens förhållande till kroppen, dess odödlighet, de olika själsförmögenheterna, viljan, minnet och affekterna. Avvikande från det gängse schemat är att Vives, och traditionen före honom, också räknar med en kognitiv själsförmögenhet mellan den sensitiva och den rationella själen som de kunskapsberoende djuren har del i men som skiljer sig från den rationella själen som tillkommer enbart människan.

Framställningen är klagörande och Casini redovisar därutöver substantiella resultat om den doktrinhistoriska bakgrunden. Han framhåller Vives humanistiska och i skepticism och nominalism grundade modesti när det gäller möjligheten att få fullständig kunskap. Denna

hållning intar Vives i opposition till skolastiken, som han på övligt humanistiskt manér ringaktar, för att i stället framhäva sina antika källor. Men Casini kan visa att Vives är mer beroende av skolastikerna än han vill vidgå; inflytelserna från Albertus Magnus och Jean Buridan är påtaliga. Av det antika idégodset är Aristoteles hela tiden närvarande som alljämt giltigt paradigm för hela sjäsläran, med tillägg från Galenos. Men överraskande är hur ofta Vives återoppar Plutarchos och den sentantike, kristne författaren Nemesios av Emesa, vars skrift *De natura hominis* Vives trodde vara skriven av den kapadokiske teologen Gregorios av Nyssa. Nemesios eklektiska blandning av platonisk, aristotelisk och stoisk sjäslära har varit en huvudkälla för Vives.

Casinis analys är vad man med idéhistorisk jargong brukar kalla internalistisk. Han analyserar argumenten och härleder dem ur föregångarnas skrifter, fastställer doktrinmässiga samband och inflytelser. Han går inte mycket utanför texten. Vives biografi behandlas påfallande knapphändig. Inte heller relateras Vives psykologi till hans övriga idéer i teologin eller moralfilosofin. Varför Vives sjäslära fick så stort genomslag diskuteras inte, inte heller de karaktäristika som enligt hävdvunnen visdom skall ha varit dess särmerken, nämligen dess empiriska förankring och ansatserna till introspektion. Dessa frågor är idéhistoriska snarare än filosofihistoriska och man skall inte avkräva en avhandling sådant som inte ligger inom dess disciplinbestämda målsättning. Men jag tror ändå att Casini genom att ägna större utrymme åt den avslutande delen av Vives traktat, den om affekterna eller känslorna, skulle ha kunnat kommentera dessa frågor utan att behöva ge sig så längre utanför texten än vad som vore förenligt med den filosofihistoriska uppläggnings av hans undersökning. Från strikt filosofisk synpunkt kan man nog å andra sidan vara missnöjd med att Casini inte hårdare matchar Vives åsikter mot senare teorier. Avhandlingen kommer alltså litet i kläm mellan idéhistoriska och filosofiska synpunkter. Likafullt är den ett gott doktorsspecimen som visar författarens kompetens och forskarpotential.

Bo Lindberg

Dieter Henrich, *Grundlegung aus dem Ich. Untersuchungen zur Vorgeschichte des Idealismus, Tübingen – Jena 1790–1794*. Bd. I–II, Frankfurt am Main/Suhrkamp 2004. 1740 s. Pris 85 euro inb. ISBN 3-518-58384-0.

Dieter Henrich (f. 1927) är en av de främsta nu levande kännare av tysk idealism. Hans forskningsinsats har varit på ett avgörande sätt novatorisk: i stället att koncentrera sig på den klassiska tyska filosofins ”stora namn” (Kant, Fichte, Schelling, Hegel) har han pläderat för en omfattande analys av de filosofiska nätverken i Tyskland kring sekelskiftet 1700/1800, där också tänkare av mindre rang bör iaktas och värderas. Det här greppet, som Henrich själv kallat för ”Konstellationsforschung”, forskning av konstellationer, har producerat viktiga verk av både Henrich och hans elever, där många hittills helt glömda namn har lyfts upp. Som följd har den hävdvunna bilden av tysk idealism blivit mera nyanserad och framförallt mera ”sociologisk” i den meningen att även analysen av den sociala miljö i vilken idéerna vuxit fram blivit inbäddad i filosofihistorien.

Grundlegung aus dem Ich, ett digert tvåbandsverk på 1740 sidor, är en fortsättning i samma ”konstellationsforskning”. Utgångspunkten är filosofins läge i vissa tyska universitetsstäder år 1790, en situation som, trots att Kant själv ännu levde och mätte bra, så tillvida kan kallas postkantiansk, att det nu gällde att söka och finna någon fast grundläggning för filosofin men samtidigt bibehålla de resultat Kants förnuftskritik hade givit vid handen. Både Reinholds ”elementarfilosofi” och Fichtes system uppstod under dessa år, med Jaget såsom utgångspunkt. Men det gjordes även andra, likadana utkast till en postkantiansk filosofi. Henrich koncentrerar sig i sin bok i huvudsak på fyra namn: Immanuel Carl Diez, studerande i Tübingen Stift 1790–1792, som får det absolut största utrymme i hela verket (över 900 sidor), Friedrich Immanuel Niethammer (senare bekant som Hegels vän), Friedrich Gottlieb Süsskind och Johann Benjamin Erhard. De tre sistnämnda kommer med i bilden framförallt därför att de var Diez vänner och dryftade i brevväxling med honom filosofins problem. Genom en kritisk prövning av Reinholds då splitternya ”elementarfilosofi” kommer den unge Diez till sin egen ”teori om filosofins första grunder”. Så menar åtminstone Henrich, ty den här diez-

ska teorin är i hög grad Henrichs egen rekonstruktion, visserligen sorgfälligt dokumenterad på basis av manuskriptfragment och brev. En huvudidé i Diez system skulle vara, att filosofin bör utgå från en pluralitet av grundsatsar, till skillnad från Reinholds enda grundsats; senare, efter Fichtes framträdande, hade Diez modifierat sin bärande idé såtillvida, att Jaget måste ses såsom filosofins första, men inte självtillräckliga princip.

Efter att ha lämnat Diez övergår Henrich i sin monografi till att behandla hans studiekamrater i Tübingen, Jagets ställning som filosofins första princip i postkantisk diskussion, "jagläran" och moralteologin och Schellings första fundamentalfilosofi. Dessa är i sak självständiga småstudier, och läsaren får känslan att Henrich i den andra delen stundom förlorar den röda tråden så att ingen helhetsbild uppstår. I slutordet till hela verket söker han samla ihop framställningens trådar igen. Ur den "konstellation" som filosofiska diskussioner i Tübingen formade, uppstod enligt Henrich två riktningar i efterkantisk filosofi, å den ena sidan försöket att finna ett sätt att ge Kants förnuftskritik en stadig grundläggning – Reinhold och Diez kan ses företräda skilda variationer inom den här riktningen – å den andra sidan den unge Schellings identitetsfilosofi. Alla dessa positioner formades i ständig diskussion, ställningstagande och avgränsning från andra positioner. Henrich medger, att han inte kan rättfärdiga den så omständliga analys han utfört med nivån av Diez' filosofiska prestationer – ett sådant, nästan herkuliskt forskningsarbete kan motiveras bara med det att Diez "stod i mittpunkten av en utveckling, som är av högsta intresse" (1701). Det stämmer naturligtvis, att en rekonstruktion av den tyska idealismens uppkomsthistoria inte är möjlig utan en ihärdig detaljforskning i "konstellationens" alla nätmaskar, men samtidigt blir det nog snart klar för varje läsare av Henrichs studie, att filosofins "stora namn" inte helt förgäves fått sitt rykte.

Vesa Oittinen

Svante Nordin, *Nittonhundratalet: En biografi*. Stockholm: Atlantis, 2005. 565 s. Pris 360 kr. inb. ISBN 91-7353-076-x

Svante Nordins syn på 1900-talets historia är tydlig och enkel: det är vägen från "liberal hegemoni" till "liberal hegemoni" via vissa

tillfälliga förvirringar i form av kommunism och nazism. Berättelsens dramatik leder stundtals tankarna till stråkpartierna i en Hollywoodfilm: "Det förflutna århundradets historia har lärt oss något om den liberala modernitetens kraft, dess bestämmelse att förvandla världen till sin avbild, dess seghet, dess förmåga att hämta sig från nederlag och till sist segra".

Hjältarna i denna berättelse är följdriktigt Churchill, Thatcher och Reagan som med övertygelse och handlingsförmåga lyckats vända seklets utveckling rätt igen. Bovarna utgörs förutom Lenin, Hitler och Stalin av de intellektuella som enligt Nordin intog "frontställningen mot den liberala moderniteten, mot arvet från upplysningen, mot Västerlandet och dess värden". Dessa omnämns gärna ospecificerat som "vänsterintellektuella" och "postmodernister" eller i form av alfabetiskt ordnade listor som omfattar Beauvoir, Baudrillard, Bourdieu, Butler, Cixous, Derrida, Deleuze, Foucault, Irigaray, Kristeva, Lacan, Lyotard, Merleau-Ponty, Sartre och Said.

Den enkla linjen upprätthålls genom urvalet av händelser och texter. Nordin minns Sovjetunionens förtryck av sina egna och närliggande befolkningar och levererar en detaljerad redogörelse om denna aspekt av århundradets historia på en upplysande, ledig och elegant prosa. Däremot utelämnar han helt Latinamerikas 1900-tal, plågad av amerikanska interventioner, ditsatta diktaturer och CIA-understödd tortyr, liksom repressionen mot fackföreningar, kommunister och medborgarrättsaktivister i USA. Ännu mer häpnadsväckande är tystnaden om Israel–Palestinakonflikten som varit så framträdande i 1900-talets geopolitik. Nordins närläsningar av de svartlistade intellektuella är likaså partiella. Av Michel Foucaults digra register av betydelsefulla filosofiska och historiska arbeten har Nordin valt två korta rese-reportage från Iran vars felaktiga analys Foucault tog avstånd från efter publicering. Dessa texter får sedan tjäna som belägg för både Foucaults och övriga vänsterintellektuellas påstådda dragnig åt att försvara totalitära regimer samt deras hat mot Västerlandet och dess värden. Hur skall man förstå en overifierad generalisering som denna i en bok som i andra stycken ger prov på stor beläsenhet? Det krävs ingen avancerad texttolkning för att förstå att författarna i fråga arbetar inom ramen för en modern kritisk tradition – i synnerhet när de kritiserar upplysningstänkandet

– och att deras filosofi är engagerad i frågor som jämlikhet, rättvisa och frihet dvs. just sådant som Nordin håller för ”västerländska” värden. Här tycks vetenskaplig noggrannhet offrats till förmån för berättelsens enkelhet.

Då och då finns det dock i texten spår av en mer sammansatt historisk förståelse, som när Nordin kritiserar Fukuyama ”och andra historieoptimister” som tillskriver historien ett förnuft. Nordin kommenterar: ”om det är någon uppfattning som mänsklighetens historia under hela sitt förlopp vederlägger så är det denna”. Ändå finns det i hans framställning en underliggande teleologisk–idealistisk historiesyn där den historiska utvecklingen beskrivs på en och samma gång som predeterminerad och framdriven av enskilda individers idéer och lyckosamma insatser. Den ”biografiska” framställningen tillskriver enskilda aktörer – i synnerhet enskilda tänkare – ett avgörande inflytande i skapandet av 1900-talets historia samtidigt som moderniteten behandlas som vore den en autonom kraft som oveckligt far fram och breder ut sig. I ett stycke som för tankarna till Marx förhållande till den europeiska kolonialismen hävdar Nordin att ödeläggelsen av de koloniserades forna livsformer var oundvikligt: ”mötet med den moderna tiden skulle ha ägt rum också oberoende av den europeiska kolonisationen”.

Kolonialismen passar förstås inte så lätt in i den enkla berättelsen om det gryende 1900-talets fredliga och blomstrande marknadsliberalism som mot slutet av seklet återkommer som *pax americana*. Här balanserar författaren farligt nära en revisionistisk ståndpunkt: ”Tjänade eller förlorade kolonierna något på att bli koloniserade?”, undrar han. Hans ambivalenta svar utrepar många av de klassiska argumenten från den kolonialistiska tanke-traditionen: den brittiska kolonialismen befriade afrikanerna från slavhandeln (!), kolonialismen skänkte stabilitet genom införande av en laggrundad ordning och ledde till de koloniserade samhällenas utveckling. Utan att blinka förklarar Nordin att ”[j]apanerna tycktes trivas med att vara ockuperade” och väljer att bortse från den starka kritik som formulerades både i Japan och runt om i världen. Istället lyfter han fram ockupationsmaktens syn när han upplyser oss om att ”[d]e var beredda att till och med bli demokrater om de erhöll en tydlig befallning att bli det”.

Boken är intressant som ett polemiskt inlägg i nutida debatter, men från vetenskaplig syn-

vinkel försvagas den av bristande historiografisk reflexion, ett alltför ensidigt urval av material och förenklande karakteriseringar av åsiktsmotståndarnas positioner. Författarens fomuleringsfärdighet till trots framstår därmed hans egen argumentation som bristfälligt underbyggd.

Edda Manga

George A. Reisch, *How the cold war transformed philosophy of science: To the icy slopes of logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 432 s. Pris 45 pund inb. ISBN 0521546893.

Till en del är George A. Reisch i sin *How the cold war transformed philosophy of science* ute i politiska syften. Dessa går ut på att visa att den s.k. McCarthyismen, som enligt en populär legend skulle ha dominerat amerikanskt intellektuellt liv under 1950-talet, genom sin olycksdiga inverkan skulle ha fördärvat vetenskapsfilosofin i USA. I synnerhet skulle detta gälla den vetenskapsfilosofi som utövades av f.d. medlemmar av den s.k. Wienkretsen vilka under 1930- och 1940-talen fann en fristad i USA. Tesen drivs med så många retoriska klichéer och fyrkantiga resonemang att man kan förvånas över att Cambridge University Press publicerat ett arbete av denna karaktär. Skälet är dock lätt att gissa. Reisch har gjort ett omfattande och förtjänstfullt arkivarbete och dragit fram en stor mängd material, inte minst i form av brevväxlingar, som inte tidigare utnyttjats. En stor del av detta material handlar för övrigt om perioden före det kalla kriget. Den 1945 avlidne Otto Neurath är en av bokens huvudpersoner. Omslagsbilden till boken föreställer den logiska empirismens kongress i Köpenhamn 1936, vid en tidpunkt när många av Wienkretsens medlemmar fortfarande bodde kvar i Wien. På sätt och vis innehåller Reischs bok sålunda mera än vad titeln utlovar. I mycket är det nog materialfynden som styrt framställningen.

Ännu finns det ingen stor, historiskt upplagd standardmonografi över Wienkretsen eller den logiska empirismen. Friedrich Stadlers *Studien zum Wiener Kreis* (1997) är mera kommenterad bibliografi och biografi än genomarbetad historik. Också ur denna synpunkt är materialet i Reischs bok välkommet. Den som i likhet med anmälaren har en viss svaghet för Otto Neurath kan exempelvis hitta åtskilligt nytt.

Otto Neurath var den mest politiske av Wienkretsens medlemmar, socialist och marxist, på en gång radikal och egensinnig. Han var Wienkretsens organisatör och propagandist framför andra. Hans outröttliga, närmast maniska personlighet manifesterade sig inte minst i en strid ström av långa brev riktade till när och fjärran där kretsens dagordning lades fram. Givetvis var Neurath också inbegripen i ständiga gräl med kretsens övriga medlemmar om vilken denna dagordning var och hur den borde tolkas. Reisch kan visa hur påfrestande samarbetet med Neurath ofta upplevdes.

Neurath utövade redaktörskapet för *International Encyclopedia of Unified Science* där flera av den logiska empirismens arbeten publicerades. Därvid vaktade han med vaken renlärighet över innehållet i de utgivna skrifterna. Vissa ord borde enligt hans mening bannlysas i vetenskapliga sammanhang, exempelvis ordet "förklaring" som inte signalerade den rätta sortens öppenhet. Neuraths krav och förutfattade meningar ledde till oupphörliga konflikten. Rudolf Carnap var en av dem som protesterade. Dessutom ansåg Carnap och flera andra att Neuraths egna arbeten var av tveksam kvalitet, oklara och hafsigt skrivna.

Men när Neurath oväntat dog i en hjärtattack i december 1945 insåg alla att den logiska empirismen lidit en svår förlust, kanske den svåraste sedan mordet på Moritz Schlick 1936. Från och med Neuraths död är det svårt att tala om den logiska empirismen som en sammanhållen rörelse. Ett antal medlemmar av Wienkretsen levde emellertid vidare, de flesta i nya hemländer och särskilt i USA. Om de skilda öden de gick till mötes har Reisch mycket att berätta.

Svante Nordin

Jean-Claude Wolf, *Eduard von Hartmann: Ein Philosoph der Gründerzeit*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2006. 236 s. Pris 36 euro hft. ISBN 3-8260-3227-6.

Jean-Claude Wolf, ed., *Eduard von Hartmann: Zeitgenosse und Gegenspieler Nietzsches*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2006. 173 s. Pris 24,80 euro hft. ISBN 3-8260-3228-4.

Skulle det bland *Lychnos* läsare finnas någon konservativ stöt som oroar sig över att dagens modefilosofer får för mycket uppmärksamhet

kan filosofihistorien erbjuda tröst i form av talrika exempel på att dylika filosofer är just modefenomen. Den 5 juni 2006 var det 100 år sedan Eduard von Hartmann dog. Det är svårt att föreställa sig en tänkare slå igenom mer fullskaligt än Hartmann gjorde med sin *Die Philosophie des Unbewussten* 1869; ändå är den tid som förflutit sedan han fullständigt upphörde att läsas inte särskilt mycket kortare än de 100 år som gått sedan han avled.

Att läsa Hartmann har sin tjusning. Den bisarra blandningen av Hegel och Schopenhauer, den nästan science fiction-artade historiefilosofin, de närsynta översikterna över infusions- och groddjurens fysiologi som skall bevisa förekomsten av en metafysisk princip: här finns ett säreget nöje för den som äger ett visst tålmod. Men att någon skulle hävda att hans skrifter äger något bestående värde hade jag inte kunnat föreställa mig. Tills, vill säga, jag i förordet till en av de två volymer om honom som den schweiziske filosofen Jean-Claude Wolf givit ut till hundraårsdagen av Hartmanns död, möter följande utsaga: "Es wäre schon viel gewonnen, wenn die Texte von Hartmann wieder gelesen und neu gewürdigt würden." Hur jag än rådbräkar min hjärna förstår jag inte varför. Jag förstår inte hur läsningen av dessa skrifter kunde skänka något åt någon annan än det lilla fåtal experter som redan läser honom. Och Wolfs böcker hjälper mig inte. För det han mer än något visar i sina böcker är att Hartmann är fast förankrad i sin tid. Och i sanningens namn mildrar han efter hand den citerade utsagan genom att tillstå att den glömska Hartmann råkat i nog inte är helt oförtjänt.

Eduard von Hartmann: Ein Philosoph der Gründerzeit är en tematisk genomgång av Hartmanns författarskap. Den tematiska strukturen gör att Hartmanns huvudverk *Die Philosophie des Unbewussten* får mindre utrymme än brukligt är i det lilla antal moderna studier av hans verk som trots allt finns. Häri finns både en styrka och en svaghet hos boken. Hartmann var en väldigt mångsidig och mångordig författare, och genom att annat än huvudverket betonas blir läsaren varse mångfalden på ett helt annat sätt. Men samtidigt innebär denna betoning att Hartmanns system nivelleras. Alla skrifter är naturligtvis inte lika tungt vägande; och när nu Hartmann var så eklektisk skulle en genomgång av varje bok för sig ge en större klarhet.

När Hartmann diskuteras i vår samtid är det nästan undantagslöst i anslutning till antingen Schopenhauers eller Nietzsches tänkande. På ett eller annat sätt är det därför Hartmanns pessimism som brukar stå i centrum. Det vore för mycket att hävda att Wolf är ett undantag: det första kapitlet som dessvärre präglas av en viss begreppsförvirring ägnas åt pessimismen. Wolf skiljer framför allt inte tillräckligt skarpt mellan historisk pessimism och metafysisk pessimism, vilket särskilt inom ramen för Hartmanns tänkande är en fundamental distinktion. Men på det hela taget är han mer intresserad av Hartmanns kantianska sidor. Som alla de tyska pessimisterna såg sig Hartmann som Kants ende sanne arvtagare.

Eduard von Hartmann: Zeitgenosse und Gegenspieler Nietzsches är en bok av ett helt annat slag. Här rör det sig om ett urval av Hartmanns småskrifter samt omfattande referat av de filosofiskt intressanta delarna ur hans brevväxlingar. Och det senare är ingen dålig idé. Den tid som är så pessimistisk att Hartmanns brevväxling skall vara intressant att publicera in extenso är sannerligen avlägsen (även om hans egen filosofi förutspår att mänsklighetens framsteg kommer att leda till en större mängd pessimister), men intressanta nog för att något tiotal sidor tematiskt ordnade sammanfattningar skall vara värda andra trängningen är de faktiskt.

Att Nietzsche förekommer i undertiteln har inte bara med förhoppningen om ökade försäljningssiffror att göra. En av bokens mest intressanta avsnitt är en uppsats från 1898, "Nietzsches 'neue Moral'", en ressentiments-

drypande text där Hartmann gör en väldigt politisk läsning av Nietzsche i kategorier lånade från den egna filosofins hegelianskt inspirerade begreppsapparat. På uppsatsens sista rasande sidor lyckas det Hartmann att beteckna Nietzsche med större delen av det sena 1800-talets förråd av invektiv. Nietzsche är inte bara neurastenisk, effeminerad och degenererad, han är dessutom en modefilosof. "Zeitgenosse und Gegenspieler Nietzsches" kallar Wolf Hartmann för i undertiteln till boken. En *Zeitgenosse*, en samtida, till Nietzsche är han tveklöst. Men medan Nietzsches filosofi överlevt både hans mentala och lekamliga död är Hartmann mest av allt en påminnelse om hur oerhört fjärran *le fin de siècle* är från oss. Och därigenom är det inte riktigt renhårigt att utnämna honom till en *Gegenspieler*, en motspelare, heller.

Man kan dock notera att det slarvats med faktagranskningen. Så kan man omväxlande läsa att *Die Philosophie des Unbewussten* gavs ut när dess författare var 24 år och att han vid tillfället var 27 (det senare är korrekt). Men om korrekturläsaren slarvat är det som formgivaren gjort kriminellt. För tätt satta sidor, som dessutom satts med det oinspirerade typsnittet Times new roman, omslag i en anemisk nyans som med en eufemism möjligen skulle kunna beskrivas som beige, och på vilket små, korniga fotografier sitter utkastade: i allt signalerar böckernas yttre en amatörism och bristande omtanke som gör denne skönande till recensent beklämd och som dessutom gör att böckernas pris framstår som helt obegripligt.

Tobias Dahlkvist

Samhällsvetenskap

Mats André, *Mellan deltagande och uteslutning. Det lokala medborgarskapets dilemma*. Hedemora: Gidlunds förlag, 2005. 182 s. Pris 237 kr. häftad ISBN 91-7844-674-0.

Med denna bok visas vilket enastående verktyg idéhistoria är för förståelsen av något så föränderligt som medborgarskap. Här föreligger också ett utmärkt exempel på hur forskare i flervetenskapliga projekt tillsammans lyckas besvara mer än vad ett projekt inom ett enstaka ämne ofta gör. Boken är framvuxen ur forskning som utförts inom ett flervetenskapligt forskningsprogram om offentlig

sektor med fokus på lokalt medborgarskap. Det framstår som om projektseminariets diskussioner bidragit till att formulera nya idéhistoriska frågeställningar inspirerade av andra vetenskapers perspektiv. När det gäller ett begrepp som lokalt medborgarskap är det kanske så man måste gå till väga för att lyckas hitta ett någorlunda tillfredsställande svar.

Det ter sig mer eller mindre självklart inom idéhistorien att frågor om medborgarskap ständigt är aktuella eftersom ett medborgarskap formeras i samklang med det samhälle där det används. Det finns närmast oöverskåd-

liga mängder forskning kring detta begrepp inom såväl humaniora som samhällsvetenskap och juridik. Ett av bokens syften är att "kasta ljus över samtidsaktuella problem" och det är uppenbart att idéhistorien aktivt kan användas för att berika och fördjupa vår tids diskussioner.

Men det är inte medborgarskapet, utan det lokala medborgarskapet, som står i centrum. Sedan upplysningen har medborgarskapsbegreppet varit nära förknippat med nationalstaten och demokratins utveckling samtidigt som det har försetts med universella drag. Dock har det under en stor del av de senaste tvåhundra åren funnits ett nära samband mellan lokalsamhället och medborgarskapet, ett samband som också fokuserar på motsättningen mellan deltagande och utslutning, mellan det universella och det partikuljära. Andréns fokuserar på frågan om ett lokalt medborgarskap, enligt vad han själv påstår för att visa dels dess relevans, dels dess nära samband med medborgarskap.

Bokens första del är en idéhistorisk kritik av medborgarskapstanken utifrån en tidskiktanalys inspirerad av Koselleck. I Andréns kritik framkommer att begreppet inte genomgått så stora förändringar som ofta påstås. I det långa tidsskiktet är det fortfarande fråga om samma återkommande komponenter. Däremot verkar det ha skett förskjutningar mellan de inre komponenterna, även om det är för tidigt att veta om detta faktum medför en förändring. I det mellanlånga tidsskiktet kan man urskilja ökat intresse för deltagande och rättigheter. Medborgarskapstanken kopplas också samman med en klagörande analys av olika sorters individualism.

Efter analysen av medborgarskapet följer så analysen av det lokala medborgarskapet. Det visas hur det lokala medborgarskapet har en speciell struktur i förhållande till det allmänna medborgarskapet. Ursprungligen, i de grekiska stadsstaterna var också medborgarskapet lokalt, och det var egentligen först mot slutet av 1700-talet som de universella dragen utvecklades. Under senare år har frågan återigen aktualiserats ur först och främst ett Europaperspektiv, och inte minst genom Europeiska unionens rättsliga samarbete. Andréns visar genom källstudier av i Sverige relativt okända personer (Stein, Köttgen) att förespråkandet av ett lokalt medborgarskap kan vara del av en liberal ideologi under kejsartiden, en konservativ ideologi under mellan- och efterkrigs-

tiden och senare en vänsterideologi innan den idag kan förespråkas av i stort sett alla läger. Lokalt medborgarskap är en gammal idé även om begreppet är nytt, visar Andréns.

Fokuseringen på Tyskland är intressant inte minst för att Tyskland enats så sent, och dessutom vid två tillfällen, vilket torde medföra att diskussionen där varit mer konkret aktuell än på andra håll. Andréns lyfter fram begreppet *Heimat* vid ett par tillfällen, ett begrepp som har främst kulturella konnotationer, men även politiska. Detta begrepp hade kunnat diskuteras än mer, även om det också innebär svårheter eftersom det ibland felaktigt associeras med nazismen. Tvärtom tror jag att ett sådant *Heimat*-begrepp kan vara nödvändigt för den som vill förespråka kosmopolitiska ideal. Men även om begreppets innehåll inte analyseras i någon större utsträckning så har dess konsekvenser präglar hela detta tankeväckande och angelägna arbete: Nämligen det lokala medborgarskapet och dess dilemma. Genom den idéhistoriska analysen har problemställningen berikats med såväl färger som konturer. Men varför framkommer det inte av omslaget att det är fråga om en idéhistorisk kritik?

Rebecka Lettevall

Erik Cornell, *Från härskarmakt till rättsstat: Vägen till politisk pluralism*. Lund: Studentlitteratur, 2005. 246 s. Pris 338 kr häftad ISBN 91-44-04348-1.

I ett rättssamhälle är all maktutövning underkastad judiciella normer. Även medborgarnas privata mellanhavanden regleras i sista instans av det regelverk som lagboken tillhandahåller. Samhällsmedlemmarna hyser förtroende för lagarna och respekterar rättsvärdande myndigheter. Lagarna stiftas av folkets egna representanter, utsedda i allmänna val.

Västerländska samhällen hyllar denna föreställning. I den mån man realiserat idealet har processen i allmänhet föregåtts av långvarig utveckling, inte sällan kantad av stridigheter, blodiga uppgörelser och principdiskussioner där argument både från teologi och moralfilosofi försett brasorna med bränsle. I boken *Från härskarmakt till rättsstat* har Erik Cornell i stora drag skildrat den utvecklingskedja, vilkens viktigaste länkar heter "rättsstat – demokrati – mänskliga rättigheter". Att detta skeende tog fart inom den västliga civilisationens gränser har naturligtvis sin förklaring i de

historiska förutsättningar som här gavs. Cornell pekar på de romerska lagarnas förening med germansk rättstradition under medeltiden, kampen mellan feodalism och centralmakt, idéarvet från gotik, renässans, 1600- och 1700-talets rättsteoretiker, 1688 års revolution i England, 1776 års amerikanska självständighetsförklaring och 1789 års händelser i Frankrike. På olika håll har idéer och praxis tillförts under loppet av århundraden för att så småningom ge upphov till FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna 1948. Även om många regimer har förbrutit sig mot dessa höga principer, är det likafullt få om ens någon som öppet deklarerar att man åsidosätter dem.

Cornells bok är både en apologi för rättsstaten som sådan och en personligt hållen berättelse om dess framväxt. Om jag tolkat honom rätt, framskrider realiserandet av dessa ideal närmast efter ett ohejdbart kausalt mönster. Övertygelsen är nog mera högstämmd än realistisk. Författaren arbetar stundom med äventyrliga historiska paralleller. I sin iver finna bekräftelser på sin utvecklingskedja renodlar han stundom sina föreställningar om Västeuropa i jämförelse med andra delar av världen, inte minst Ryssland och andra delar av Östeuropa. När han berör den ryska omvälvningen 1917, berörs inte den parlamentariska utveckling som inleddes med Februari-revolutionen och abrupt avslutades med bolsjevikernas statskupp i november samma år. När han talar om 30-åriga kriget, ser han Westfaliska freden som ett steg i riktning mot ökad pluralism; själva kriget framställs som en kamp för att undgå "enhetsstaten". Detta är med förlov sagt befängt! 1600-talet längsta krig hade sin upprinnelse i helt andra ambitioner, och något steg mot ökad tolerans av oliktankande togs inte med fredssluten i Osnabrück och Münster 1648. I stället stadfästes *cujus regio, ejus religio*-principen – precis som i Augsburg 1555: den som ägde den världsliga makten bestämde även över religionen i sin stat. Ett inte mindre äventyrligt påstående gäller påvarnas ambitioner. Dessa skulle aldrig ha åstundat världslig makt. Det räcker med att hänvisa till "Det konstantinska donationsbrevet" – av Lorenzo Valla år 1440 bevisat vara en urkundsförfalskning – för att Cornells påstående skall falla. En stor del av Den heliga stolens strävanden under medeltiden inriktade sig faktiskt på att få världsliga furstar att gå i kyrkans ledband. Inte heller dräptes den siste västromerske kejsare Romulus Au-

gustus år 476 av germanen Odovakar – han avsattes och skickades i landsflykt till Campagna, varefter hans livsöde är okänt.

Annat att förtiga. Cornells bok uppvisar i flera fall genanta brister i redovisningen av historiska data. Han renodlar och pressar in i ett på förhand givet schema för att i slutänden erhålla en ovedersäglig slutprodukt. Historiska paralleller och jämförelser blir därigenom diskutabla. Man blir som läsare misstänksam. Boken har ett övergripande, angeläget och storslaget tema men förmår inte övertyga till följd av de många missarna i fråga om den historiska frihandsteckningen.

Olof Hägerstrand

Ulla Manns, *Upp systrar, väpnen er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*. Stockholm: Atlas Akademi, 2005. 213 s. Pris 278 kr inb. ISBN 91-7389-148-7.

Ulla Manns har allt mer vuxit fram som den svenska kvinnorörelsens främsta moderna hävdatecknare. I sin avhandling *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921* (1997) undersökte hon Fredrika-Bremer-förbundets frigörelseidé och hur den förändrades från starten och fram till de stora reformerna om kvinnans rösträtt och en ny giftermålsbalk. Hon har skrivit en rad artiklar om svensk 1800-talsfeminism och diskuterat hur historien om den skrivits och kan skrivas.

I sin nya bok vänder Manns blicken bakåt, för att lyfta fram de avtryck kvinnofrågan satte decennierna innan det fanns en rörelse som drev frågan i organiserad form. Det handlar om ett "kort 1800-tal", från 1840-talet, då kvinnosaken börjar formuleras som en enskild fråga, och fram till det 1880-tal som kom att präglas av en stor, skandinavisk sedlighetsdebatt där kön och moral stod i centrum.

Manns gör ett antal nedslag, i riksdagspolitiken, i tidskriftsvärlden, i föreningslivet och i kritikerdebatter kring kontroversiell samtidsliteratur med syftet "att lyfta fram och diskutera karaktären av den då ännu oorganiserade kvinnosaken i Sverige". Hon har inga heltäckande anspråk, utan vill istället "visa något av den uppsjö av engagemang som fanns". Nyckelorden är kön och politik, hur olika slags uppmärksamhet på könsojämlikheten delade samma målsättning: praktisk samhällsförändring.

Med sitt fokus på tiden innan kvinnorörelsen blir "offentlig" fyller *Upp systrar, väpnar er!* flera luckor i historieskrivningen. För det första har det tidigare inte funnits någon bredare beskrivning av hur det konkreta arbetet för kvinnosaken kunde te sig innan en organiserad kvinnorörelse drev frågan. Var fanns engagemanget, hur såg det ut? För det andra står det i och med denna studie klart att kvinnofrågan vid den här tiden ingalunda var ett enkönt, kvinnligt projekt. Ulla Manns lyfter fram flera manliga sympatisörer, bland dem J. G. Richert, Lars Johan Hierta och Fredrik Borg, som genom flitigt motionerande i riksdagen gagnade arbetet för kvinnors utökade rättigheter. I det här skedet arbetade kvinnor och män tillsammans, och det var exempelvis inte ovanligt att gifta par engagerade sig gemensamt för kvinnosaken.

För det tredje gör Manns upp med bilden av det tidiga 1800-talets kvinnosakskvinnor som sexuallfientliga och pryda. Tidigare forskning har, menar hon, förbisett den tidiga feminismens alternativ till en mer jämlik sexualmoral och dessutom feltolkat "tystnaden, frånvaron av diskussioner om njutning och begär" som ett uttryck för konservatism och religiöst grundad moralism. Flera viktiga, tidigare försummade aspekter på det tidiga 1800-talets kvinnosakshistoria kommer således fram.

Det skulle krävas en enorm arbetsinsats att på djupet kartlägga hur kvinnofrågan växte fram och utvecklades till en angelägenhet som tog sig uttryck i allt från små privata projekt, till föreningsliv, litterär offentlighet och politik på riksnivå. Därför är det helt förståeligt att Manns snarare vill lyfta fram exempel. Ändå väcker valet av källor frågor som handlar om representativitet. Skönlitteraturen, eller åtminstone debatten kring den, tar osedvanligt stor plats. Det är ett spännande val, men också en prioritering som behöver problematiseras. Hur ska det skönlitterära, fiktiva materialet bedömas i relation till övrigt material, på vilka sätt utgör skönlitteraturen en unik källa i sammanhanget?

För den som är inläst på perioden är det tydligt att Manns främst uppehåller sig vid domäner som är väl utforskade sedan tidigare. Hon överraskar genom att inledningsvis nämna författaren Sophie Sager, enligt Manns själv ett försummat namn i historieskrivningen om den tidiga svenska kvinnorörelsen. Tyvärr fördjupar hon sig inte närmare i Sagers insat-

ser, utan går raskt vidare till en presentation av reformmännen. När hon därefter bland annat väljer att studera kvinnofrågan i ljuset av debatterna i *Tidskrift för hemmet* eller kring C. J. L. Almqvists *Det går an* (1839), Fredrika Bremers *Hertha* (1856) och 1880-talets skönlitterära sedlighetsdebatt, rör hon sig på områden som inte minst har engagerat en rad litteraturvetare. Själv genuint intresserad av perioden får jag besviket konstatera att Manns inte kommer med något väsentligt nytt här, utan snarare sammanfattar vad tidigare forskning redan fört fram.

Ett annat problem som rör representativiteten är studiens totala Stockholmscentrering, även när Manns studerar socialt reformarbete och skolverksamhet riktad till kvinnor. Både när det gäller filantropi och utbildning gjordes en hel rad viktiga samtida insatser utanför huvudstaden som kunde ha nämnts. Och även utan heltäckande anspråk hade det varit givande om Manns åtminstone berört frågan om den svenska kvinnokampens omfattning och utbredning under första halvan av 1800-talet, och diskuterat hur pass brett stöd den hade, inte bara i liberala Stockholmskretsar. Också det internationella perspektivet saknas i den här studien, trots att den svenska kvinnorörelsen knappast skulle ha kunnat formera sig utan att tidigt hämta inspiration och nätverka även utanför det egna landets gränser.

Det är således inte främst i nya, spännande rön som *Upp systrar, väpnar er!* har sin styrka. Snarare ligger dess värde i att den på ett pedagogiskt och entusiastiskt sätt, och med god hjälp av tidigare forskning (inklusive Ulla Manns egen) påminner oss om att det redan i det tidiga 1800-talet fanns ett tydligt engagemang för kvinnosaken, såväl i som utanför offentligheten.

Åsa Arping

Leif Runefelt, *Dyden som välståndets grund: Dygd, nytta och egenmytta i frihetstidens ekonomiska tänkande*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2005. 216 s. Pris 295 kr. häftad. ISBN 91-85445-06-1.

Dyden som välståndets grund är den fristående fortsättningen på Leif Runefelts avhandling *Hushållningens dygder: Affektlära, busbållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid* (2001). Författaren, som inledningsvis hävdar att *Dyden* är en sämre

bok än avhandlingen och retoriskt frågar sig om den förra verkligen behövs, vill poängtera några faktorer med bäring på frihetstida utilism och merkantilism, framför allt nyttotänkandets kontinuitet under 1600- och 1700-talen och dygdeuppfattningens betydelse för detsamma. Boken är indelad i ett antal kapitel med olika teman: de etiska tankeströmningar – wolffianism och naturrätt – som influerade nyttans förespråkare; idén om nationell autonomi; föreställningarna om den lastbare handelsmannen; yppighetsdebatten; det värde som vidhäftades en stor befolkning; problematiken kring den splittrade och förevigat egennyttiga överheten.

Runefelts egna förbehåll till trots utgör *Dygd* ett förtjänstfullt arbete, vilket på en mängd punkter söker revidera tidigare forskning och vedertagna försanthållanden. Uppfattningen att hattpolitikern Anders Johan von Höpkens tal *Om yppighets nytta* (1740) skulle ha varit en vattendelare i frihetstidens ekonomiskpolitiska diskussion ifrågasätts, eftersom få debattörer därefter kom att förneka den allmännyttiga dygdens relevans. Vidare kritiserar den empiriskt sett dåligt underbyggda tesen om att tidevarvets ekonomiska tänkare skulle ha förfäktat vikten av ett *fattigt* folk och framhålls att idealet snarast var en *flitig* befolkning inbegripande många närande människor.

Viktiga påpekanden är likaså dels att merkantilismen knappast alltid var så amoralisk eller avhumaniserad som Eli F. Heckscher och andra gjort gällande, dels att undersökningsperiodens svenska hushållningstänkande aldrig blev någon ”vetenskap om handel” som laborerade med en mekanistisk syn på ekonomin. Detta leder osökt in på bokens huvudsyfte: uppgraderandet av dygdetänkandets roll inom frihetstidens allmänt utbredda nyttofilosofi. Runefelt argumenterar övertygande för dygdens – egennyttans och affekternas förmenta motpol – mentala trollkraft under frihetstiden. Dygd likställdes med allmännytta och fungerade närmast som ett slags overrideologisk parameter, vilken reglerade sättet att tänka kring såväl näringar, naturresurser och demografiska faktorer som kring idékomplex med bäring på statsmakten och mänskligt uppförande.

Dygd innehåller flera intressanta uppslag, inte minst vad gäller den förvandling som dygdetänkandet skall ha genomgått under

1750- och 60-talen. Den gamla föreställningen om en klok och dygdig överhet hamnade i en kris till följd av hattarnas misslyckade politik och den ökande medvetenheten om existensen av olika överheter med sinsemellan motstridiga agendor. Runefelt identifierar två svar på utvecklingen. Det ena betonade i högre grad än förut individens och frihetens betydelse, medan det andra betraktade ett återupprättat envælde som lösningen på problemet. I båda fallen förblev dygden, låt vara i modifierad form, samhällsgemenskapens fundament.

Icke desto mindre uppvisar Runefelts arbete, som författaren själv fastslår, ett antal brister. En sådan är att dispositionen inte motiveras i tillräcklig utsträckning och att samma eller likartade resonemang tenderar att återkomma i flera kapitel, något som å andra sidan är svårt att undvika med tanke på materialet och analysens spännvidd. En annan brist är frånvaron av ett sammanfattande slutkapitel, vilket gör att boken emellanåt känns som en samling uppsatser med gemensam grundtematik snarare än som en monografi. *Dygd* hade också i somliga stycken vunnit på en mer teoretisk gestaltning och bearbetning, bland annat med avseende på sina definitioner. Till överheten räknar Runefelt exempelvis dem som ”ansåg sig höra till de styrande och inte till de styrda” (154). Med tanke på Sven-Eric Liedmans tes i *Den synliga handen* (1986) om att frihetstida hushållningstänkare alltid förbehöll tvång för andra och frihet för sig själva, framstår en sådan kategorisering onekligen som aningen problematisk; den skulle behövs diskuteras och på något sätt relateras till Liedmans åsikt i ämnet.

Dessa invändningar förtar dock ingalunda värdet av Runefelts bok, vilken med största sannolikhet kommer att utgöra nödvändig läsning för alla historiker som i framtiden väljer att sysselsätta sig med 1700-talets nyttotänkande. Framställningen bygger på grundliga kunskaper om källtexterna likaväl som om sekundärlitteraturen, vilket gör uppgörelserna med den tidigare forskningen övertygande och stimulerande. *Dygd* utgör följaktligen ett gediget inlägg i en uppsättning fortgående samtal om frihetstiden, inte bara vad beträffar dess ekonomiska doktriner utan även ifråga om dess världsbild och människosyn.

Mathias Persson

Naturvetenskap

Marco Beretta, ed., *Lavoisier in perspective*, Munich: Deutsches Museum, 2005, 21 s. Pris 25 euro ISBN 3-924183-07-4.

Anledningen til det pågældende værk er placeringen af en buste af Antoine-Laurent Lavoisier i Deutsches Museums Hall of Fame i 2003. Lavoisier er dermed den første ikke-tyske videnskabsmand, der inkluderes i denne samling. Museet arrangerede i den forbindelse et symposium, der skulle belyse Lavoisiers videnskabelige virke og tid, og det er bidragene hertil der nu udgives. Titlen på bogen, *Lavoisier in Perspective*, dækker over de mange indgangsvinkler til emnet gennem anvendelsen af en mangfoldighed af metoder, der igen afspejler de mange varierede former for kilder, både de litterære (teksterne) og de materielle (instrumenterne, værktøjet og miljøerne), som man støder på i videnskabshistorien. Udgangspunktet for symposiet har været tre overordnede perspektiver, nemlig Lavoisiers nye måder at eksperimentere på og udviklingen af apparatur, de forskellige strategier Lavoisier benyttede for at overbevise det videnskabelige samfund og offentligheden om validiteten af hans nye teorier og metoder i kemien, samt hvordan Lavoisier senere er blevet brugt til at understøtte forskellige kemihistoriske forestillinger specielt i den fransk-tyske debat.

For at tage det sidste først, så er det oplagt i den pågældende anledning at reflektere over og analysere opfattelsen og modtagelsen af Lavoisier i Tyskland både i samtiden og siden hen. Alfred Nordmann har en interessant redegørelse for Georg Christoph Lichtenbergs diskussioner af og holdning til Lavoisiers aktiviteter og den nye kemi. Nordmann argumenterer for, at Lichtenberg sammenblandede nationalisme og oplysningsideer i sine kommentarer om den franske kemi og Nordmann diskuterer i den forbindelse de forskellige oplysningsidealer i Frankrig og Tyskland. Han bidrager dermed til at nuancere billedet af en rent nationalt orienteret og motiveret reception af den franske kemi i Tyskland, som det blev fremstillet af Karl Hufbauer i hans vigtige studium, *The Formation of the German Chemical Community, 1720–1795* (1982). Christoph Meinel diskuterer i sin stramt komponerede artikel hvordan historier om Lavoisier senere er blevet brugt af tyske kemikere og

kemihistorikere til at afgrænse kemien som særegen disciplin.

Trevor Leveres og Peter Heerings artikler om udviklingen af Lavoisiers nok vigtigste instrumenter, gasometeret og iskalorimeteret, giver et godt indtryk af, hvor svært det er og var at replicere disse instrumenter og at opnå tilfredsstillende resultater med dem. Det krævede stor færdighed at bygge apparaterne og at arbejde med dem. Dertil kom, at de var ret kostbare. Man kan med rette kalde det den tids "big science". Videnskabelige selskaber var et vigtigt forum for demonstrationen og eftergørelsen af det nye spektakulære men dyre og komplicerede apparatur. Samtidigt var medlemskab af de lærde selskaber en måde at få sit navn gjort kendt på i videnskabelige kredse, og det var måden hvorpå videnskabsmænd blev optaget i de lærdes republik. Patrice Brets undersøgelse af hvilken rolle selskaberne spillede i Lavoisiers selvpromovering og videnskabelige strategi er derfor meget relevant.

Selvom det ofte er blevet fremstillet sådan, så fandtes der ikke bare én flogiston-teori eller ét flogistonparadigme personificeret ved Stahl, som Lavoisier "omstyrkede" med sin anti-flogistiske kemi. Op igennem det 18. århundrede udvikledes der derimod flere forskellige teorier for kendte kemiske fænomener, og det var dem Lavoisier primært gjorde til genstand for sine undersøgelser og diskussioner i sine skrifter. Ikke mindst bidrog disse bidrag til udviklingen af Lavoisiers egne teorier. Ydermere forholdt Lavoisier sig ikke bare til teorier og forsøg fremsat af hans franske og engelske forgængere og samtidige kolleger, som man ofte får indtryk af gennem den sekundære litteratur; Lavoisier var også opmærksom på vigtige resultater opnået af perifere svenske, tyske og italienske naturforskere og kemikere. Således ser Ferdinando Abbri i sin interessante artikel nærmere på Lavoisiers diskussion af bl.a. den tyske kemiker Johann Friedrich Meyers og den svenske kemiker Carl Wilhelm Scheeles forsøg og teorier. Vi må nuancere vores opfattelse af den kemiske revolution, så den ikke bare fremstilles som en isoleret fransk historisk begivenhed (fremprovokeret af nye resultater om luftens kemi fra en britisk kontekst), som umiddelbart efter spredtes som ringe i vandet ud over resten af et mere eller mindre passivt Europa. Oplysningstiden bærer tværtimod

præg af en livlig *gensidig* udveksling af ideer mellem naturforskere på tværs af Europa.

Til slut vil jeg også gerne fremhæve Keiko Kawashimas meget læseværdige og rigt kontekstualiserede artikel, der tager udgangspunkt i Madame Lavoisier og ser på hvilken rolle sidstnævnte spillede og sandsynligvis så sig selv spille i den kemiske revolution. Generelt varierer artiklerne meget og nogle af dem er lige lovligt velforsynede med fodnoter. Derudover mangler bogen noget biografisk om forfatterne. Men samlet set giver bogen et interessant indblik ikke bare i Lavoisiers videnskab og apparatur, den kemiske revolution og Oplysningstiden i Frankrig og Tyskland, men også i de mange forskellige historiografiske tilgange som den moderne videnskabshistoriker gør brug af.

Anja Skaar Jacobsen

James Cavallie, *Habers Nobelpris*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2004. 243 s. Pris 237 kr inb. ISBN 91-631-3970-7.

Although much has been written on Fritz Haber's controversial 1919 Nobel prize many important questions remain. A study that is able to provide additional insight and even modifications to my own account or to Sven Widmalm's important work on Haber's prize, would be a welcome contribution.

Vetenskapsakademien awarded Haber the previously reserved 1918 Nobel prize in chemistry for his contribution to "fixing nitrogen" that is, synthesizing ammonia by combining nitrogen and hydrogen. Haber was one of many chemists who early in the century took up the challenge posed by the growing fear of an impending Malthusian catastrophe based on the predicted depletion of Chilean guano, the world's major source of nitrogen-rich fertilizer. Finding a process that did not require enormous amounts of energy (such as the Birke-land-Eyde process that resulted in Norsk Hydro) proved a vexing problem. After several efforts over several years together with collaborators, Haber succeeded in the laboratory. When prior to World War I his results were painstakingly scaled-up to industrial production under Carl Bosch's leadership at BASF, the resulting Haber-Bosch process promised to become the most successful solution to date for providing agriculture with fertilizer. Because the saltpeter thus produced can also be

used for munitions, the details of the innovative industrial process and the exact output from the new German factories remained secret during the war. Still, the Haber-Bosch process was widely recognized as crucial for preventing a German military collapse once the war entered a stale-mate in 1915 and the British had successfully blocked the import of guano.

Notwithstanding the great scientific and social significance of the Haber-Bosch process, the award to Haber in 1919 proved in many ways to be controversial. Political implications could scarcely be ignored with respect to giving a prize for an achievement that helped prolong the war by aiding the German war effort. Moreover Haber's prize taken together with the two other science prizes that year which also went to Germans (Max Planck and Johannes Stark) seemed to some observers to constitute a defiant statement of Swedish loyalty to Germany at a time of an Allied boycott of the former Central Power nations' science and culture. Less apparent in the massive media debates that followed, but ultimately recognized as an oversight, Carl Bosch had been ignored by the Academy. (He subsequently shared the 1931 prize.) But overshadowing all these issues, and absent from the official Swedish discussions until the foreign press made inroads, Haber had led the German gas warfare program. Some commentators raged against *Vetenskapsakademien* for giving a prize, which was taken to be a symbol of internationalism and of the civilizing role of scientific progress, to this German chemist.

Cavallie published previously on reactions to the exile in Sweden after World War I of two highly-controversial Germans, General Ludendorff and Wolfgang Kapp (leader of the short-lived reactionary coup in Berlin). A fine-grain analysis of Swedish reactions to the Haber prize can certainly provide further insight into Swedish attitudes in the early inter-war period to the enormous political and cultural upheavals in post-war Germany.

The present book tries to do more than that. It seeks in part to be a biography of Haber as well as a history of the deliberations of the Nobel Committees for Chemistry and Physics during World War I and 1919. Cavallie has done some fine work in bringing to light some new archival documentation and in presenting in great detail the debate precipitated by the announcement of the 1919 prizes in Swedish

media. He is less than candid with respect to how much he is indebted to others' research, but that is the least of the problems with this work.

This book is highly flawed. The analysis of the deliberations related to awarding the Nobel prize largely fails because of a lack of understanding of the scientific issues involved. The author moreover seems reluctant, or unable, to grasp the committee members as full flesh-and-blood individuals capable of complex interests and motives. Their lives and concerns as members of disciplinary specialties, as members of Sweden's academic elite, and as loyal members of the Academy were not compartmentalized from their work on the Nobel committees. What was at stake for them and for the institutions and values they esteemed by the outcome of their deliberations? One cannot ascertain even the contours of these issues by a cursory reading of the official documents and quoting from a few select letters.

Cavallie's methodological preference is to stick closely to the documents; the solid facts can then allegedly be sorted from speculation. It is all that much more disappointing therefore to find that both in his heavy use of secondary literature and especially in his reading of archival materials, the author seemingly eschews any form of *källkritik*. In his effort to brush aside the-not-so-surprising results of other researchers that show in great detail that during the war and in immediate postwar period political considerations entered into Nobel deliberations, Cavallie selectively quotes, ignores evidence, and frequently misunderstands. Cavallie believes that Haber, just as with Stark and Planck, received a prize in 1919 simply because the time had come to reward excellence, be it German or otherwise. Just as with some of the Academy's decisions at that time, it is hard to ascertain where naivety ends and arrogance begins.

Robert Marc Friedman

Roger Jacobsson, ed., *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732*. Stockholm: Kungl. Skytteanska Samfundet/Carlsons, 2005. 254 s. Pris 259 kr. inb. ISBN 91-7203-724-5.

Carl von Linnés resa till Lappland 1732 var, enligt levnadstecknaren Thore Magnus Fries,

”till sina resultat utan tvivel den viktigaste, som någonsin inom vårt land blivit företagen”. Möjligen är detta en mild överdrift, men utan tvivel är det av olika skäl en av de mest *kända* resor som någonsin gjorts i Sverige. Därför har det givetvis sitt intresse när ett antal av landets främsta Linnékännare och -forskare samlas kring detta ämne i en bok, därtill med en så fantasieggande titel som här är fallet. Antologins texter bygger på föredrag som hölls vid ett symposium i Umeå i februari 2003 i samband med att Linnés dagbok från resan, *Iter Lapponicum 1732*, publicerades i en ny, textkritisk och kommenterad utgåva.

Spännvidden i bokens fjorton artiklar är närmast svindlande. Här finns en essä av författaren Magnus Florin om förhållandet mellan fakta och fiktion och huruvida Linné kanske snarare ”fingerade” än ”förfalskade” delar av sin dagbok; en koncis och effektivt skriven uppsats av botanikern Birgitta Bremer om hur Linnés sexualsystem förhåller sig till dagens fylogenetiska (d.v.s. släktskapsbaserade) klassifikationssystem; och mycket, mycket mer. Det är en bredd och mångfald i perspektiven som tycks särskilt passande i en bok om Linné, vars insatser ju inte begränsades till naturvetenskapens område utan också kom att omfatta ekonomi, litteratur och folklivsforskning, för att nu bara nämna några sidor av hans verksamhet. Samtidigt tycks det finnas en viss oklarhet om vad bokens egentliga ämne är, eftersom flera av bidragen egentligen inte handlar om Lapplandsresan utan om andra aspekter av Linnés liv och verksamhet vilka inte närmare relateras till resan. I den mån tanken är att texterna skall bilda en sammanhållen helhet haltar alltså denna något, vilket kan ses som en svaghet men inte nödvändigtvis är det. Under alla omständigheter är det ett rikt smörgåsbord som här dukas upp av en samling mycket kvalificerade författare.

Många av artiklarna bygger mer eller mindre uttalat på tidigare publicerade texter eller utgör sammandrag av mer omfattande arbeten. Till stor del har denna bok alltså sitt värde som en sammanfattning av var forskningen (och litteraturen) om Linné och hans Lapplandsresa står idag snarare än som en antologi fylld av helt nya rön eller radikala omtolkningar, även om det också finns sådana inslag. Som Gunnar Broberg understryker i sin uppsats är *Iter Lapponicum* en mycket komplicerad text både vad gäller tillkomst, innehåll och tänkt målgrupp och den kan där-

med inte läsas på bara ett sätt. Istället står den till själva sin natur alltid öppen för skiftande tolkningar beroende på vilken aspekt eller vilket perspektiv man väljer att fokusera på. Broberg betonar också att Linné hade olika motiv till själva resan, bland dem *curiositas* eller nyfikenhet, äventyrslystnad (i måttlig grad), patriotism och ambitionen att meritera sig inför en framtida akademisk karriär, i det avseendet fungerade onekligen Lapplandsresan mycket väl. Annars är detta med motiven, den fråga som ställs i bokens titel, något som få av författarna tar upp; flertalet av dem koncentrerar sig mer på *vad* Linné gjorde under resan och *hur* han skrev dagboken än *varför* han gav sig iväg.

En artikel som inte direkt behandlar Lapplandsresan men ändå är intressant står den i förtid bortgångne vetenskapshistorikern Tomas Anfält för. Med hjälp av Linnés omfattande korrespondens har han rekonstruerat dennes nätverk både inom och utom landet och på så sätt placerat in honom i ett större idé- och lärdomshistoriskt sammanhang.

Botanikern Bengt Jonsell gör något liknande men från andra utgångspunkter när han kortfattat skisserar historien om den botaniska utforskningen av Lappland och diskuterar Linnés roll däri. Enligt Jonsell täckte Linné in relativt begränsade geografiska områden jämfört med senare tiders efterföljare, och resultatet i sig av hans resa var kanske inte fullt så spektakulära som vi gärna vill tro. Betydelsen av Lapplandsresan låg istället främst på ett annat plan: genom den blev Linné en "inspiratör och vägledare" för just dessa senare resenärer, vilka i sin tur gjorde stora och bestående insatser för forskningen om Lapplands flora (111). Det är alltså en ganska annorlunda värdering än den som Thore Magnus Fries gjorde en gång, men intresset och fascinationen inför Linnés lappländska resa tycks vara minst lika stora idag som för hundra år sedan.

Kenneth Nyberg

Nils Roll-Hansen, *The Lysenko effect: The politics of science*. Amherst: Humanity Books/Prometheus 2005. 335 s. Pris 26 doll. ISBN 1-59102-262-2.

År 1948 bannlyste de sovjetiska maktavarna all forskning och undervisning inom den klassiska, mendelistiska genetiken, samtidigt som man gav Trofim Lysenko och hans neola-

marckistiskt inspirerade lära sitt officiella stöd. Från 1948 till 1964 kom Lysenko att helt dominera sovjetisk biologi och jordbruksvetenskap, med förödande konsekvenser för utvecklingen inom dessa områden, i synnerhet den klassiska genetiken. Frågan hur Lysenko kunde nå denna position, och hur en teori som stod i så skarp kontrast till vad flertalet ledande biologer hävdade, kunde behålla sitt grepp under så lång tid har tilldragit sig stort intresse bland såväl biologer som historiker och filosofer. I sin bok, *The Lysenko effect: The politics of science* menar Nils Roll-Hansen att ett problem med den tidigare historiografin är att erfarenheterna av den totalitära stalinismen och de politiska förklaringarna av Lysenkoaffären har fått dominera, medan betydelsen av de vetenskapliga diskussionerna inom det sovjetiska forskarsamhället inte har uppmärksamats tillräckligt. Syftet med boken är därför att göra en noggrann analys av såväl debatterna inom forskarsamhället som den forskningspolitik som ledde till lysenkoismens framgångar.

I bokens första del görs en detaljerad genomgång av de vetenskapliga debatterna inom växt- och jordbruksforskning under 1920- och 1930-talet mot bakgrund av de samtida ansträngningarna att modernisera det sovjetiska jordbruket. Under denna tid påbörjade Lysenko sin karriär som växtförädlare. Roll-Hansen betonar att han från början snarare var växtfysiolog än genetiker. Hans tidiga arbeten om vernalisering (köldbehandling av växtfröer) uppmärksammades med intresse bland kollegor såväl i Sovjetunionen som internationellt och väckte förhoppning att vernalisering kunde vara en metod att öka avkastningen inom jordbruket. Trots vissa brister höll Lysenkos arbeten inom detta forskningsfält en acceptabel vetenskaplig standard, menar Roll-Hansen. Under denna period av sin karriär stöddes han också aktivt av den internationellt kände växtförädlaren Nikolai Vavilov. Genom sina arbeten om vernalisering skapade Lysenko en vetenskaplig plattform och profilerade sig som förespråkare för en praktiskt orienterad vetenskap som låg helt i linje med de sovjetiska doktrinerna om en ny proletär vetenskap. I detta sammanhang diskuterar Roll-Hansen ingående betydelsen av den marxistiska vetenskapsfilosofin och dess betydelse för utformningen av den sovjetiska forskningspolitiken, där enheten mellan teori och praktik samt kraven på ekonomisk effektivitet utgjorde

centrala principer. Denna inriktning kom, enligt Roll-Hansen, att gynna Lysenko.

Lysenko ägnade sig efterhand alltmer åt genetiska frågeställningar, och blev också alltmer kritisk mot mendelistisk genetik. I bokens senare del behandlas kontroverserna mellan Lysenko och mendelisterna och Lysenkos väg mot makten under slutet av 1930-talet. Vid det här laget var Vavilov, men också flera andra genetiker, öppet kritiska till lysenkoismen. Filosofiska och ideologiska doktriner spelade emellertid en allt viktigare roll i dessa diskussioner, medan utrymmet för de vetenskapliga argumenten krympte, menar Roll-Hansen.

Bokens starkaste sidor är, enligt min uppfattning, de ingående redogörelserna för de vetenskapliga debatterna under 1930-talet, där Roll-Hansen framhåller att Lysenkos tidiga arbeten inte kan avfärdas som pseudo-vetenskap. Forskningen kring vernalisering framställs, trots sina brister, som ett led i en normal vetenskaplig utveckling. En central frågeställning i boken är emellertid vilka krafter som låg bakom att det ur denna situation utvecklades vad Roll-Hansen betecknar som ”dålig vetenskap”. För att förstå dessa processer hänvisar Roll-Hansen till den sovjetiska forskningspolitiken och dess grund i marxistisk vetenskapsfilosofi. I detta sammanhang hade det dock varit intressant om forskningspolitiken även hade kunnat kopplas samman med de sociala och institutionella perspektiv på det stalinistiska forskningssystemet som bland andra Nikolai Krementsov använt i sin bok *Stalinist science* (1997). Roll-Hansen menar att det institutionella perspektivet inte tar tillräcklig hänsyn till frågor som rör vetenskapens inre dynamik och utvecklingen av vetenskapliga teorier. Frågan är dock om inte det institutionella perspektivet är viktigt för att förstå interaktionen mellan forskning och politik.

Tyngdpunkten i boken ligger på utvecklingen före andra världskriget och händelserna kring 1948 summeras endast översiktligt. En anledning är att Roll-Hansen anser att en av de mest intressanta aspekterna av lysenkoismen är hur den kan relateras till dagens forskningspolitiska situation. Det är därför inte de direkta politiska ingripandena i vetenskapen som är de mest intressanta, utan hur forskningspolitiken på ett mer indirekt sätt kan leda till uppkomsten av undermålig vetenskap. Lysenkoismen utgör visserligen ett extremt exempel på vad som kan hända när politiska krafter tillåts styra vetenskapen, men ett ex-

empel med uppenbar relevans för dagens situation, enligt Roll-Hansen. Huruvida dessa paralleller mellan situationen i Sovjetunionen under 1930-talet och den nutida forskningspolitiken är rimliga återstår att diskutera. Tillsvidare kan man genom Roll-Hansens bok ta del av en ingående och intressant skildring av de vetenskapliga diskussioner under mellankrigstiden som utgjorde en av lysenkoismens förutsättningar.

Anna Tunlid

Hans Rutberg, ed., [Elof Steuchius] *Om fyrrar: De Pharis. En avhandling från 1722*. Donsö, Svenska fyrsällskapet, 2005. 101 s. inb. ISBN 91-975819-0-9.

Svenska Fyrsällskapet tillhör våra mer livaktiga kulturhistoriska föreningar och vårdar den del av det maritima kulturarvet som berör fyrväsendet. Samtidigt som den tekniska utvecklingen gjort fyrväsendet alltmer överflödigt för sjöfarten har intresset för dessa ensliga byggnadsverk ökat, vilket inte minst återspeglas i en rikhaltig flora av böcker på området under senare år.

Föreliggande skrift är av intresse inte bara för fyrnostalgiker utan även ur vetenskaps- och idéhistorisk synpunkt. Bokens huvuddel är en gradualavhandling framlagd av den kunglige stipendiaten Nicolaus Hasselbom vid Uppsala universitet 1722 vid en disputation ledd av professorn i matematik Elof Steuchius. För inledningen om det dåtida disputationsväsendet och översättning från originalets latin (som är reproducerat jämte den svenska texten) svarar fil dr Krister Östlund vid Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet. Matematikhistorikern fil dr Staffan Rodhe ger i ett efterord matematikhistoriska kommentarer och fyrrhistorikern stadsantikvarie Dan Thunman ger i ett andra efterord fyrrhistoriska kommentarer.

I sin inledning hävdar Östlund att bristande förtrogenhet med den dåtida avhandlingslitteraturen lett till att flera forskare dömt ut den som ointressant. Även om den inte lever upp till våra vetenskapliga krav hade emellertid många avhandlingar goda vetenskapliga resultat och är av ett stort idéhistoriskt värde, då de speglar samtidens syn på de diskuterade frågorna. Avhandlingen *Om fyrrar* är ett exempel på att den vetenskapliga produktionen höll en hög nivå vid Uppsala universitet under för-

sta halvan av 1700-talet, menar Östlund. Detta vidimeras i Staffan Rodhes efterord, där denne konstaterar att *Om Fyrrar* är den första svenska akademiska avhandling som fullt ut redovisar naturvetenskapliga upptäckter som gjorts under andra halvan av 1600-talet med Newton som förgrundsfigur. Rodhe menar rent av att avhandlingen kan fungera som "startskott" för den vetenskapliga revolution som skedde i Sverige under frihetstiden.

Avhandlingens första del inleds med en historisk översikt av fyrväsendet som återspeglar det inom det dåtida akademiska livet ännu fullt levande antika arvet och avslutas med en genomgång av ett urval av samtida fyrrar. Andra delen redovisar naturvetenskapliga rön av Isaac Newton, Christiaan Huygens, Ole Rømer m.fl. rörande ljusets natur och optiska fenomen av betydelse för konstruktionen av effektiva fyrrar; i merkantilistisk anda är ändamålet med forskningen samhällsnyttan. I avhandlingens avslutande avsnitt görs också en ingående undersökning av speglarna i Örskärs fyr norr om Öregrund. Denna fyrs växlingsrika historia och den fyrtekniska utvecklingen kommenteras kort och initierat i det avslutande efterordet av Dan Thunman.

Översättningen av avhandlingen är på en lättflytande men pietetsfull prosa, rikhaltigt försedd med för en nutida läsare nödvändiga kommentarer. Bildmaterialet är av god klass. Boken ger genom sin uppläggning en levande och lättillgänglig inblick i det tidiga 1700-talets disputationsväsende och är en givande läsning för den vetenskapshistoriskt såväl som den fyrrhistoriskt intresserade.

Mats Kero

Gerhard Sonnert, *Einstein and culture*, Amherst & New York: Humanities Books, 2005. 427 s. Pris 28 doll. inb. ISBN 1-59102-316-5.

Early scholarship on Albert Einstein's life and work often portrayed him as a lone genius and rebel. The guardians of his *Nachlass* (collected papers, letters and unpublished documents) were keen to promote this image. They were also concerned to keep away nosy investigators who were interested in the man's tangled personal life. For a long time, for example, love letters between Einstein and his studymate and first wife, Mileva Maric were kept under lock. When legal action finally made them available to scholars, and

the keepers of the *Nachlass* had passed away, new studies emerged that punctured myths based on anecdotes, and a much more complex portrait began to emerge. The love letters shed new light on what physics books and papers the young couple read and what scientific problems fired their imagination. It became clear that the young Einstein was influenced by both textbooks and frontline research done by others and that he was also interested in experimentation.

In the late 1980s historians and sociologists of science also turned to the study of material cultures of science. Technological artifacts and practices were found to bear on conceptual frameworks and imaginations in specific historical and societal settings. Peter Galison's book, *Einstein's clocks, Poincaré's maps* (2003) is a significant example of this approach. In rich detail he demonstrated the significance for relativity theory of state directed timekeeping and use of electro-technologies to produce railway schedule simultaneity across countries and even continents just prior to the beginning of the 20th century.

Gerhard Sonnert is also interested in the broader societal environment of scientific ideas. Shying away from material cultures he instead accents ideational elements to elicit "the cultural determinants of Einstein's scientific activity". It is a question of culture with a capital "K", German *Kultur*. Two hundred pages review German cultural tradition associated with discourses on world picture (*Weltbild*), world view (*Weltanschauung*), humanistic learning (*Bildung*), and philosophers who contributed to shaping different strands that permeated German thinking over the centuries. *Kultur* in the German sense is contrasted with "civilization" in the French enlightenment mode. Many names, treatises and commentators pass by in review. The literature drawn upon is German and Anglo-American; French sources are mostly ignored.

Four major chapters successively cover: "Kultur"; "Weltanschauung and Weltbild"; "Kultur and Science", and "Weltanschauung and Weltbild in the Sciences". They spell out the multifaceted tapestry of *Kultur* as a backdrop against which is then discussed the question: how was it possible that Einstein was both a rebel and a traditionalist?

The second part of the book discusses Einstein as a bearer of German culture, a *Kulturträger*. Sonnert is inspired by Harvard histo-

rarian of science Gerald Holton who has analyzed great conceptual schemes embedded in the culture of societies and called them "themes" or "themata" (*Thematic origins of scientific thought*, 1973). Broad conceptual schemata are held to be contingent on socio-historical and even economic conditions in a civilization, but also take on a life of their own, influencing basic theoretico-philosophical categories of an epoch.

In a chapter on Albert Einstein's background the author argues that the young Einstein, like his extended Jewish family affirmed modernity together with residual elements of Jewish culture and philosophy. *Bildung* was the vehicle of the European Jew's emancipation and entrepreneurial opportunities. At the same time it led to a bourgeois lifestyle against which Einstein rebelled, while continuing to embrace and develop principles and values going back to radical Jewish thinkers like Spinoza.

Next comes a chapter on how *Kultur* was replicated in Einstein's physical *Weltbild*. Questioning the received view of science, Einstein probed deeper and tapped into fundamental themata: notions of basic harmony and unity of the physical world as a whole, symmetry, and causal determinism (as opposed to indeterminist interpretations in quantum physics). Sonnert shores up his argument with quotations from Einstein and others.

A chapter on Einstein's *Weltanschauung* makes sense of the man's cosmic religion, the religion of an unbeliever who vouched for a cosmic Being and intelligence. "At the deepest

level, Einstein's *Weltanschauung*, with the quest for the scientific *Weltbild* as its centerpiece, rested on a religious experience that played itself out in philosophical and religious terms." (322).

The second last chapter enrolls Einstein as a representative of the migration wave of German scientists who came to the US after 1933. The subtitle is "the priest and the tinkerer", referring to two national styles of science, the German *Kultur*-steeped high priesthood of science and the American car mechanic trial-and-error tinkerers who tread in the footsteps of pioneers. The meeting of two cultures, Sonnert says, infused pragmatism with conceptual depth, whence the US came to enjoy many practical benefits flowing from basic research.

The book is an interesting but rather mechanical and forced application of Holton's approach. The strength lies in the first part where one is introduced to interesting topics regarding *Kultur*. For the continental European reader versed in intellectual history, however, it does not provide much that is new. The second half of the book, dealing with Einstein, is schematic. Sonnert does not wish to be a cultural determinist, but nevertheless our hero – *Kulturträger* Einstein – almost becomes a kind of cultural zombie driven by subliminal forces of German *Kultur*. The biographical and historical inquiry needed to make really robust claims about themata still remains to be done.

Aant Elzinga

Medicin

Åsa Bergenheim, *Brottet, offret och förövaren: Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2005. 479 s. Pris 328 kr inb. ISBN 91-7203-713-X.

Professor Åsa Bergenheim behandlar i detta digra arbete vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp från mitten av 1800-talet till år 2000. Undersökningen bygger på ett stort och varierat material: sexologisk, psykiatrisk, rättspsykiatrisk, psykologisk och juridisk facklitteratur, lagar, lagförarbeten och statliga utredningar, offentligt debatt kring sexualpolitiska och rätts-

liga frågor, samt ett antal rättegångsärenden som behandlar sexuella övergrepp mot kvinnor och barn – allt från 1850 till idag. Av detta har Bergenheim producerat en väl sammanhållen och koncentrerad text där de olika materialkategorierna och den långa tidsperioden inte vållar några större bekymmer. Bakom detta ligger naturligtvis ett betydande urval och en mängd begränsningar. Detta styrs enligt författaren av en vilja att se mönster i den komplexa verkligheten, vilket hon gör med hjälp av diskursanalytiska begrepp som makt och identitet, men också av genusteoretiska begrepp som kön och hegemonisk maskulinitet.

Genom att studera och beskriva de vetenskaper som växer fram kring människors sexualitet och kriminalitet, parallellt med den rättsliga hanteringen av sexuella övergrepp mot kvinnor och barn, visar Bergenheim hur dessa områden skär in i varandra. Vid sidan av analysen av källtexterna redogörs i återkommande avsnitt för samhällsliga förändringar och idémässiga förskjutningar. Avsnitten fyller en viktig funktion i framställningen eftersom författaren sätter in synen på sexuella övergrepp och dess förändringar i dessa större sammanhang. Samtidigt ges detaljrika beskrivningar av rättsfall, referat av och citat ur facklitteratur på olika områden. Vissa detaljer är verkligen skakande men visar samtidigt på värdet och betydelsen av den sortens analys som Bergenheim gör. Det gäller exempelvis redogörelserna för experimenten bakom Kinseyrapporten från 1948, där det framgår att det vi idag betraktar som grova sexuella övergrepp genomfördes i vetenskapens namn.

Bergenheim konstaterar att synen på sexuella övergrepp genomgått stora förändringar, men även att den präglats av kontinuitet. Förställningen om att män har en aktiv och tvingande sexualitet, medan kvinnor har en mer passiv och mottagande roll i det sexuella samlivet har varit ett fundament i synen på sexualitet under nästan hela undersökningsperioden. Denna grundsats ifrågasattes inte på allvar förrän under det radikala 1960-talet, då domstolarna också blev mindre benägna att acceptera "övertalningsvåld" från mannens sida. Först då godtogs tanken på att kvinnor i normala fall ville ha sex, precis som män. Bergenheim visar även att tolkningsutrymmet gällande sexualbrotten vidgades under 1900-talet och fler faktorer kring brottet, förövaren och offret blev betydelsefulla. I sådana förhandlingar och tolkningssituationer fick vetenskapliga teorier och professionella grupper stort inflytande. Bergenheim lyfter bland annat fram hur synen på sexuella övergrepp på barn varierat. På 1930- och 40-talet uppfattades dessa övergrepp ofta som en följd av sociala förhållanden som trångboddhet och alkoholmissbruk. När de psykoanalytiska tankarna dominerade i mitten av 1900-talet kunde barns berättelser om övergrepp istället framställas som fantasier kopplade till barnets egen sexualitet. Konsekvenserna av båda dessa synsätt var att barnets vandel och sociala förhållanden ofta granskades av rätten och att barn – precis som många kvinnor – blev tvungna att konstruera sig

själva som skyddsvärda offer. Från sekelskiftet 1900 stärktes också rättspsykiatriens position och allt fler sexualbrottslingar förklarades straffria av psykiatriska skäl. I detta avseende nåddes en kulmen under 1940-talet. Senare blev detta mer ovanligt och man sökte oftare orsakerna till mannens agerande i hans sociala relationer. Däremot fortsatte de som under 1800-talet betecknats "barnaskändare" och som under 1900-talet förknippades med termen pedofili, att patologiseras. Dagens användning av termen "pedofil" visar, enligt Bergenheim, att föreställningen om en sjuk förövare fortfarande är stark.

När det gäller studiens övergripande resultat poängterar Bergenheim att de förändringar som skett har olika sidor och att dess följder inte alltid varit positiva för offret. Georges Vigarello, som skrivit om våldtäktens historia i Frankrike, beskriver i princip våldtäktens historia som en linjär positiv utveckling. Genom sekularisering, upplysning, demokratisering och jämställdhet har våldtäktsoffret ställning successivt stärkts, enligt Vigarello, och vetenskapliga landvinningar och professionalisering utgör delar i denna framgångs saga. Bergenheim ställer sig med rätta tveksam till en sådan historieskrivning. Hon lyfter istället fram hur olika förändringar haft skilda konsekvenser. Professionalisering och utvecklingen av vetenskapligt förankrad kunskap om människans sexualitet har, enligt Bergenheim, inte spelat någon odelat positiv roll i den föränderliga synen på sexuella övergrepp.

Den breda ansatsen och den långa tidsperioden som Bergenheim valt, har emellertid en baksida och arbetet lämnar en del att önska när det gäller analytisk skärpa. Det är framför allt deskriptivt. Materialet skulle absolut kunna bilda underlag för fler, och mer fördjupade, teoretiska diskussioner och jag hade gärna sett fler och tydligare diskussioner av de empiriska resultaten och tolkningarna i förhållande till tidigare forskning. Dessa svagheter måste emellertid vägas mot bokens förtjänster. I sin beskrivning av hur synen på sexuella övergrepp förändrats från 1850 till idag balanserar Bergenheim elegant mellan detaljrikedom och mer övergripande resonemang och analyser. Det gör boken lättläst och läsvärd även för andra än akademiker. Den blir en bred historisk skildring av perioden 1850 till 2000 med fokus på Sverige och den föränderliga synen på kön, normalitet, sexualitet och våld. *Brottet, offret och förövaren* kommer tveklöst att

bli ett standardverk på området, ett verk som förhoppningsvis uppmuntrar till fortsatt forskning. För en vidare läsekrets ger Bergenheims bok en välbehövlig historisk bakgrund till en ständigt het debattfråga, samtidigt som den utgör ett gott exempel på hur man kan tänka samhällsanalytiskt och könsmedvetet kring frågor om sexualitet, våld och vetenskap.

Karin Hassan Jansson

Harry Collins & Trevor Pinch, *Dr. Golem: How to think about medicine*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005, xii+246 s. Pris 25 doll. inb. ISBN 0-226-11366-3.

Vetenskapssociologerna Harry Collins och Trevor Pinch är välkända för *Lychnos* läsare. Deras små, smarta ”upplysningsböcker” *The Golem: What Everyone Should Know about Science* (1993) och *The Golem at Large: What You Should Know about Technology* (1998) har tidigare recenserats här både en och två gånger, och då fått fina betyg av Kalle Grandin och Anders Carlsson. I denna tredje bok i Golem-serien riktas uppmärksamheten mot medicinen, såväl medicin som vetenskap som medicin som sjuk- och hälsovård. Jag har läst den med stor behållning och instämmer gärna i hyllningskören.

Dr. Golem är upplagd på samma pedagogiska sätt som de två föregående böckerna. Strategin består i att renodla och driva centrala kunskaps sociologiska teser med hjälp av en serie fallstudier, som lånats från den befintliga STS-litteraturen. Den övergripande tesen från tidigare böcker kvarstår: likt lerfiguren Golem i den judiska mytologin är vetenskapen en välmående och potentiellt mäktig men samtidigt klumpig och potentiellt farlig skapelse. Samma sak gäller för den moderna medicinen. Medicinsk kunskap bidrar till att rädda liv och minska lidande. Men trots de enorma resurser som under det senaste seklet har satsats på medicinsk forskning och läkemedelsutveckling har medicinen ännu en relativt begränsad inverkan på mänskligheten som helhet, långt ifrån lika stor som till exempel diet, hygien och livsstil. Även om medicinen idag kan hjälpa många sjuka människor lider den dessutom själv av svårartade åkommor, som riskerar att smitta av sig på patienterna i form av oförutsägbara biverkningar och komplikationer. Ett annat intrikat problem, som

Dr. Golem ställs inför, är att försöka kombinera medicinens två olika uppgifter, att vara både en vetenskaplig praktik och ett hälsovårdande hantverk. Dilemmat här ligger, enkelt uttryckt, i att förena ett långsiktigt värnande av kollektiva intressen med ett kortsiktigt värnande av individuella intressen.

Förutom en introduktion och ett sammanfattande avslutningskapitel består *Dr. Golem* av åtta fallstudier. Den första studien, som anger något av ett vetenskapsteoretiskt grundackord för resten av boken, behandlar placeboeffekten. Här belyses den klassiska svårigheten att skilja fysiologiska effekter från psykologiska i samband med medicinsk forskning eller behandling, liksom svårigheten att separera en enskild behandlings inverkan från den individuella kroppens egen självläkande och smärtlindrande (alternativt sjukdomsalstrande) förmåga. I den andra studien problematiseras den vetenskapligt skolade läkarens status. Ämnet illustreras med svårigheten att, på grundval av utfallet av vardagliga medicinska behandlingar, skilja riktiga allmänläkare från självlärd amatörer som utger sig för att vara läkare. Statistik från USA och England visar nämligen att de flesta ”falsa läkare” som genomskådas inte upptäcks på grund av att de utför en bristfällig läkekonst – deras resultat är i regel lika bra eller lika dåliga som vanliga läkares – utan att de avslöjas på andra sätt, till exempel att de anges av en bekant eller inte uppför sig som förväntat i sociala sammanhang. Osäkerheten i att fastställa värdet av medicinska ingrepp diskuteras vidare i den tredje studien, nu med utgångspunkt i det klassiska kirurgiska ingreppet tonsillektomi. I USA är operationen mycket vanlig, rent av rutiniserad, medan man i andra västländer närmast har upphört med ingreppet. Syftet med tonsillektomi är att förhindra halsinfektioner, men huruvida så också sker verkar intressant nog omöjligt att avgöra.

Att det inte går att finna någon tydlig gräns mellan ”vetenskaplig medicin” och ”alternativ medicin” är temat för den fjärde studien. Som exempel används teorin att stora doser C-vitamin skulle kunna vara ett adekvat medikament vid behandling av cancer, inte för att bota men för att fördröja sjukdomsprocessen. Idén skulle lätt kunna förpassas till den alternativa medicinens mindre seriösa utmarker om det inte vore för att den förfäktades av ingen mindre än nobelpristagaren Linus Pauling. Frågan om osäkerhet återkommer i den femte

studien, denna gång med hjälp av omdebatterade diagnoser såsom ”yuppiesjuka” och fibromyalgi. Den sjätte studien beskriver utvecklingen av ”första hjälpen” och konstaterar att sådan hjälp utanför sjukhusmiljön (och TV-filmer) endast i undantagsfall har haft någon faktisk inverkan, medan den sjunde studien visar hur människor som drabbats av HIV på ett avgörande sätt själva har medverkat i forskningen kring AIDS-behandlingar. Avslutningsvis diskuteras individuella respektive kollektiva fördelar och nackdelar – av arten ”fångens dilemma” – med vaccinering av barn.

Somliga läsare av de förra Golem-böckerna har påpekat, att Collins and Pinchs framställningssätt är onödigt kritiskt, närmast cyniskt, och att de fall som de valt att lyfta fram som exempel inte är representativa för hur modern vetenskap och teknologi i allmänhet fungerar. Det är troligt att författarna har tagit till sig dessa synpunkter. För även om *Dr. Golem* kan kritiseras för att profanera medicinen genom att huvudsakligen presentera kontroversiella exempel, förknippade med risker och osäkerhet, så understryks gång på gång hur värdefull modern medicinvetenskaplig kunskap trots allt är. ”The medical profession and medical science are bound to make mistake after mistake – that is the nature of science in general and medical science in particular. Medical science will get it wrong even more often than physics and engineering. But it would be incorrect to draw the conclusion that because medical science gets it wrong we should abandon it.” En annan intressant sak, som skiljer denna bok från de föregående, är att Collins och Pinch tryfferar framställningen med personliga erfarenheter, och stundom polemiserar med varandra. Sammantaget ger boken en intresseväckande inblick i den moderna medicinens värld och även i vetenskapssociologins analysverktygslåda. Min bedömning är att den skulle kunna fungera utmärkt som lärobok på medicinhistoriska kurser, men också på vanliga hälsovårdsutbildningar.

Christer Nordlund

Karin Johannisson, *Tecknen: Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Stockholm: Norstedts, 2004. 312 s. Pris 278 kr. ISBN 91-301283-5.

Efter att med närmast encyklopedisk omsorg ha tecknat den anatomiska disciplinens och

det kirurgiska idékomplexets idéhistoria samt kvinnokroppens uttolkning inom medicinen har Karin Johannisson med *Tecknen: Läkaren och konsten att läsa kroppar* valt en tematik som berör samtliga kliniska praktiker. Det handlar om den repertoar av visuellt identifierbara symptom hos patienten som den diagnostiska praktiken utgår från. Det handlar om de signifikanter i patientens fysik och kroppsspråk som bildar underlaget för all diagnostik och som samtidigt belastar den med samhälleliga fördomar och förutfattade åsikter. Det är ju en känd kunskapsteoretisk paradox, att man skall kunna hantera sina synintryck samtidigt som man påverkas och styrs av dem.

Boken består av sex kapitel, som interfolieras av mellanled kallade Intermezzo och i vilka ”bilder” ur historien, bildkonsten, skönlitteraturen etc. à la postmodernistisk formlära skall fungera som fristående kommentarer. Inledningsvis presenteras äldre diagnostisk praktik baserad på de tre skilda huvudteknikerna att lyssna på patientens egen berättelse om sitt tillstånd, att observera kroppsliga yttringar samt undersöka kroppsvätskor, varvid den viktigaste skillnaden mot senare praxis var frånvaron av kroppslig beröring och att patienten sällan exponerades avklädd. Den observationsteknik som utvecklades byggde på tecken tydning och kallades helt logiskt för semiotik. De två dominerande tolkningskategorierna tjänade att karakterisera den sjuka individens konstitution samt syndromens typologi.

1800-talet brukar i Foucaults efterföljd beskrivas som sjukhusets och klinikens era, där den sociala berättelse som karakteriserade den tidigare patient-läkarkontakten i hemmiljö förloras. Iakttagandet ersattes av systematiskt teckenspårande, ett sökarseende, och läkaren läste av patienten med kroppsnära metoder som inspektion, auskultation, palpering, touchering, perkussion, succussion och slutligen obduktion. Franska revolutionens välfärdsvision och kontrollbehov bildade normen för den nya institutionsmedicinen. Dennas upptaktsskede har hyllats som en hjälteepok på grund av pionjärer som Bichat och Laennec, vilka kom att bidra till läkarskräets manlighetskult, eller höga maskulinitetsfaktor, som Johannisson beskriver saken. Under århundradet tillkom en rad redskapsbaserade teknologier som stetoskop, laryngoskop, gastroskop, röntgenstrålning, fluoroskop, ögonspegel, vilka förstärkte maskin- och manlighetskulten och

terapiernas mekanistiska karaktär. Dessa mät- och seendetekniker har behandlats inom flera skilda discipliner som antropologi, genusvetenskap, konst- och bildvetenskap, foto- och teknikhistoria. Mindre utforskade är de effekter dessa metodologier haft på läkarens självuppfattning och psykofysiska relation till sina patienter. Johannisson har berört temat tidigare, men i föreliggande studie är ambitionen att analysera den diagnostiska metodiken som en formaliserad teckenlära och därmed en egen epistemologi. Till dennas svårhanterliga egenheter hör att den visserligen systematiserats skriftligt men huvudsakligen traderats som tyst kunskap via praktisk utövning.

I sin empiriska genomgång av teckensystematiken uppvisar Karin Johannisson - som i alla tidigare sammanhang - en imponerande lärdom. Det är en både kuslig och gripande läsning, som belägger att det yrkesmässiga rolltagandet för läkaren många gånger stod i kontrast till den privata upplevelsen, särskilt i mötet med äcklet, smutsen, vanvärden och den stundom ofrånkomliga erotiska attraktionen. "Intermezzot" rörande Israel Hwasser utgör en dylik inblick i det individuella dilemmat för en erkänd yrkesman, som avvisade den nya medicinens krav på fysisk närhet i den hantering han utövade. "Jag har således en bestämd avsky för det område af lifvet där mitt yrke befäller mig att oupphörligt vistas", skriver han. Filantropisk välvilja förutsätts vara motivationen bakom läkarens yrkesval. Johannissons historieskrivning visar emellertid, hur läkarprofessionen - liksom de flesta andra - fyllts upp av metodologier som kan beskrivas som hantverkspraktiker. Teckentydandets konst skapar förvisso konnässhörskap men kan läras ut via manual, skötas och neutraliseras och även missbrukas via "sökschemats" regelsystem. Någon gång kan jag likafullt tycka att Johannissons fokus alltför lätt hamnar på ett deterministiskt diskursanalytiskt plan, där läkare i egenskap av makt-havare antas ha agerat emotionellt avskärmat i skydd av vetenskapens distanserade blick, och där patienten lika följdriktigt alltid är en förlorare. Det är kanske en orättvis iakttagelse, som dock påkallas av Johannissons rika

och metaforiska språk. De sensuella bilderna tenderar olyckligtvis att ackumuleras till en emotionalistisk läsart som i sin tur riskerar att låta argumentationens skärpa få stå tillbaka för den suggestiva eller aforistiska effekten. Det tycks mig som om Johannisson trots all elegans har ett metodproblem att lösa i sitt val av stilistik och i avvägningen mellan litterär och argumentativ utsaga.

Ytterligare några metodaspekter väcker frågor. Det tillämpade teckenbegreppet ter sig inte entydigt eller heltäckande. Genomgången av den kliniska praktikens teckenrepertoar är säkert uttömmande, men övergripande kontextuella kodsyste som typbegrepp och typläror anlitas gärna som synonyma med tecken. Det hade varit värdefullt med en analytisk kommentar till de skilda teckennivåerna och att dessa hade relaterats till andra teckensystem och korrelerats med alternativa tolkningsteorier, bl.a. nutida bildsemiotik. Likaså tycker man gärna som bildforskare, att det hade varit tacknämligt om Johannisson hade preciserat sin egen tolkningsstrategi i förhållande till bildmediet, som hon uppenbarligen värderar högt som källa men sällan utvärderar. Johannisson har uppehållit sig mycket vid seendet i sina forskningar men mindre vid seendedokumentationens förutsättningar, och hon använder vanligen bildmaterial ur andra vetenskapliga verk till skillnad från primärmaterial ur samlingar och arkiv. Detta har sina historiografiska poänger, men bruk av bilder i andra hand kräver extra kontroll av källans status. Frånvaron av denna kritiska metanivå kan skyntas i hanteringen av Fervers fotografiska instuderingsmaterial med dess otillförlitliga experimentsituation samt i avsaknaden av diskussion kring bildernas skilda instrumentella uppsåt, aktualiserat av bokens återbruk av normativt retuscherade och estetiserade fotografier. Intressant nog tas liknande evidensfrågor upp i avsnittet Sjuka bilder, där de mest elementära teorierna om den medicinska bildens ontologi summeras. Men en resumé kan inte ersätta det som här efterlyses: redovisning av författarens egen teckenavläsning och tolkningspraktik.

Lena Johannesson